

Bernardeta Iwańska-Ciešlik (Bydgoszcz)

Struktura proveniencyjna Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku po przejęciu wielkopolskich księgozbiorów klasztornych (inkunabuły i druki XVI wieku)

Abstrakt: Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku była formowana od momentu powstania seminarium w 1569 roku. Jej zbiory były powiększane poprzez dary i zakupy. Jeszcze w 1825 roku księgozbiór wynosił zaledwie 1,6 tys. pozycji katalogowych, na które złożyły się woluminy należące do seminarium, jak i zgromadzenia księży misjonarzy (wykładowców seminaryjnych do 1864 roku). Zróżnicowanie księgozbioru pod względem proveniencyjnym nastąpiło po przejęciu zbiorów, m.in. po skasowanych klasztorach wielkopolskich, których siedziby znalazły się na terenie nowoutworzonej diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1868 roku zwożeniem pozostałości zbiorów zajmował się ks. Stanisław Chodyński. Wynikiem tych działań był gwałtowny wzrost księgozbioru seminaryjnego, który osiągnął stan ok. 50 tys. pod koniec XIX wieku. Zostanie przeanalizowana struktura proveniencyjna zasobów włocławskich pod kątem klasztorów wielkopolskich na podstawie dostępnych źródeł sprzed II wojny światowej, jak i obecnych kartotek inkunabułów i druków XVI-wiecznych, w tym kartoteki proveniencyjnej prowadzonej przez ks. Kazimierza Rulkę (byłego dyrektora Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku).

Słowa kluczowe: inkunabuły, stare druki, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, biblioteki klasztorne.

Wprowadzenie

Biblioteka seminaryjna we Włocławku dysponuje zbiorem ok. 23 tys. starych druków¹, w którym zidentyfikowano pozostałości księgozbiorów pochodzących z 24 bibliotek klasztornych. Zgromadzone przez nie księgi

¹ *Biblioteki Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. W.W. Żurek, Kielce 2005, s. 130 [K. Rulka w wypełnionej ankiecie podał liczbę 16270 woluminów starych druków, bez uwzględnienia Działu Dubletów]

uległy rozproszeniu w wyniku działań zaborców czy w trakcie budowania kolekcji Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim przez Samuela Bogusława Linde², a także w wyniku przejęcia ich kolekcji książkowych przez biblioteki seminaryjne.

Przy sporządzaniu wykazu bibliotek wzięto pod uwagę klasztory, których siedziby znajdowały się w XIX wieku w granicach nowoutworzonej diecezji kujawsko-kaliskiej, a były to tereny wielkopolskie. Jednocześnie należy zaznaczyć, że nie zostały tutaj uwzględnione klasztory wielkopolskie będące poza jurysdykcją włocławskiego biskupa, zarówno te znajdujące się pod zaborem pruskim, jak również te, które wchodziły w granice prowincji wielkopolskiej, chociażby bernardyńskiej³ czy franciszkanów-reformatów⁴. W niniejszym opracowaniu zostaną omówione dodatkowo dwa księgozbiory klasztorne (augustianów z Wielunia, bernardynek z Wielunia), których ślady można odnaleźć w katalogach biblioteki seminaryjnej, lecz same księgi nie zachowały się do naszych czasów.

Obecnie w zbiorach włocławskich znajduje się około 4,4 tys. woluminów (starych druków i 156 druków nowych) z wielkopolskich bibliotek klasztornych. Druki z XV-XVIII wieku stanowią 20% aktualnego zasobu starych druków. Spośród nich wyodrębniono grupę ponad tysiąca inku-nabułów i druków XVI-wiecznych. Samych paleotypów z bibliotek klasztornych do naszych czasów zachowało się 206 woluminów, które są 28 %

² K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 72-73; E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1830. Część I*, [w:] *Institucje – publiczność – sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*, pod red. J. Kosteckiego, t. 4, Warszawa 1992, s. 29.

³ Prowincja wielkopolska bernardyńców w 1772 r. składała się z klasztorów znajdujących się w: Barczewie, Bydgoszczy, Czerniakowie koło Warszawy, Gołańczy, Górce Klasztornej, Grodzisku Wielkopolskim, Kadynach, Kaliszu, Kazimierzu Biskupim, Kobylinie, Kole, Kościanie, Koźminie, Lubawie, Łęczycy, Łobżenicy, Łowiczu, Nowem, Ostaszewie, Piotrkowie Trybunalskim, Poznaniu, Przasnyszu, Radowie, Sierakowie, Skępem, Stoczku, Strzegocinie, Świeciu, Toruniu, Warszawie u św. Anny, Warcie, Widawie, Zamartem i Złoczewie. [Podkreślono miejscowości, które znalazły się w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej i stamtąd pochodzą fragmenty omawianych księgozbiorów historycznych]. Zob. H.E. Wyczałowski, *Bernardyni polscy*, t. 3. 1772-1946, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 29.

⁴ Prowincja wielkopolska świętego Antoniego w 1772 r. obejmowała klasztory franciszkanów-reformatów w następujących miejscowościach: Brzeziny koło Łodzi, Chocz, Kalisz, Konin, Lutomiersk, Łabiszyn, Miedniewice, Miejska Górka, Osieczna, Pakość, Poznań, Rawicz, Szamotuły, Szczawin Kościelny, Warszawa, Wieluń, Woźniki. Zob. A. Wiśniowski, *Reformaci*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 503.

fragmentem 736 woluminów (1035 jednostek bibliograficznych) będących w posiadaniu seminarium wrocławskiego⁵.

Klasztory wielkopolskie w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej

Po wyznaczeniu nowych granic między terytoriami trzech zaborców decyzją traktatu wiedeńskiego z pierwotnej diecezji kujawskiej (znanej pod nazwami: kujawsko-pomorskiej, wrocławskiej) pozostało jedynie 76 parafii. Całkowicie od niej został oderwany archidiakoniat pomorski i kruszwicki, również okrojony został archidiakoniat wrocławski. Granice nowej diecezji zostały nadane mocą bulli papieża Piusa VII *Ex imposita nobis* z dnia 30 czerwca 1818 r. Stolica pozostała w pierwotnym miejscu, czyli tam gdzie była katedra i kapituła, a miejscem rezydencji biskupa ustanowiono Kalisz z nazwą diecezji: kaliska, albo wrocławska. W późniejszym czasie w korespondencji urzędowej zaczęto używać nazwy: diecezja kujawsko-kaliska. Terytorium diecezji obejmowało parafie wcześniej należące do archidiecezji gnieźnieńskiej, kilka parafii z okolic Częstochowy, a będące wcześniej w diecezji krakowskiej, ponadto zostały dodane pojedyncze parafie z diecezji wrocławskiej i poznańskiej. Tym samym diecezja kujawsko-kaliska stała się największą diecezją w Królestwie Polskim⁶.

Po 1819 r. w jej obrębie znalazły się siedziby następujących klasztorów, które pierwotnie były w zaborze pruskim, na obszarze Wielkopolski⁷: bernardynów (Kalisz - 1864⁸, Kazimierz Biskupi - klasztor etatowy⁹ - 1898, Koło - klasztor etatowy, Warta - klasztor etatowy - 1898, Widawa - klasztor etatowy, Złoczew - 1864), franciszkanów konwentalnych (Pyzdry - 1864,

⁵ *Biblioteki Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 130; K. Rulka, *Inkunabuly w Bibliotece Seminarium Duchownego we Wrocławku*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1996, nr 1/2, s. 58-65 [autor w tym przypadku podaje liczbę 755 woluminów].

⁶ W. Kujawski, *Diecezja wrocławska i jej granice w dokumentach stolicy apostolskiej*, [w:] *Jan Paweł II. Apostoł prawdy*, pod red. J. Kędzierskiego, Wrocław 2005, s. 197; tenże, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłowe*, Wrocław 2011, s. 57-61.

⁷ Tamże, s. 316-318.

⁸ Daty kasat zostały podane za pracę P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984; tenże, *Geografia strat zakonów polskich w końcu XVIII i w XIX wieku*, Rzym 1980.

⁹ „Wśród klasztorów nie podlegających kasacie wyróżniono [...] dwie grupy: ponadetatowe, etatowe. Wobec faktycznego zakazu przyjmowania do zakonów miano kasować domy ponadetatowe w miarę wymierania zakonników. [...] Do stałego funkcjonowania wyznaczono zaledwie 25 domów etatowych męskich i 14 żeńskich z obsadą po 14 osób w każdym” cyt. za: P.P. Gach, *Kasaty zakonów*, s. 180.

Kalisz - 1868), franciszkanów-reformatów (Chocz - 1864, Kalisz - 1900, Konin - 1864, Lutomiersk - 1900, Wieluń - 1864), augustianów (Wieluń - 1839), cystersów (Łąd - 1819), dominikanów (Sieradz - 1864), jezuitów (Kalisz 1773), paulinów (Wieruszów - 1864), kapucynów (Łąd - 1864), kanoników regularnych laterańskich (Kalisz -1805), pijarów (Wieluń - 1864), premonstratensów (Witów - 1819), bernardynek (Warta - 1898).

Do najwcześniej zlikwidowanych placówek należało kolegium jezuickie w Kaliszu, którego zamknięcie było konsekwencją wydania przez papieża Klemensa XIV brewe *Dominus ac Redemptor noster* w 1772 r. Jego realizacja nastąpiła 12 listopada 1773 r., co ogłosił m.in. oficjał Franciszek Ksawery Radoliński. Z kolejnych omawianych klasztorów kasacie uległ w 1805 r. ten należący do kanoników regularnych laterańskich w Kaliszu, czyli w okresie (1800-1807), kiedy likwidacja była wykonywana „poprzez wydawanie oddzielnych rozporządzeń skierowanych do poszczególnych konwentów”¹⁰.

Klasztory premonstratensów (norbertanów) w Witowie oraz cystersów w Łądzie zostały zniesione w 1819 r. w wyniku wydania przez papieża Piusa VII bulli *Ex imposita nobis* w 1818 r. Wtedy to zostało przekazane upoważnienie dla arcybiskupa Franciszka Skarbek Malczewskiego do skasowania klasztorów i innych placówek kościelnych w celu poprawy sytuacji materialnej Kościoła w Królestwie Polskim. Dekret kasujący liczne kolegiaty i klasztory w Królestwie Polskim podpisał dopiero na łożu śmierci 17 kwietnia 1819 r. Księgozbiorami zniesionych instytucji mała dysponować Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹¹. Jeszcze w 1819 r. w wykazie klasztorów, w których nie przebywał żaden zakonnik umieszczono augustianów z Wielunia.

Aż dziesięć z omawianych klasztorów uległo kasacie w 1864 r. Dokonano tego na podstawie ukazu wydanego przez cara Aleksandra II dnia 27 października (8 listopada) 1864 r. o przeprowadzeniu ich reformy wraz z przepisami dodatkowymi¹² oraz drugiego z datą 4 grudnia 1864 r.

¹⁰ Tamże, s. 42.

¹¹ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 7, 1822, nr 32, s. 404-411; K. Rulka, *Księgozbiory historyczne w bibliotece seminarium duchownego we Włocławku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 1992, s. 288, przyp. 5.; *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1979, s. 469; E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim*, s. 67.

¹² „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 62, 1864, s. 406-447, § 42, § 45; M.M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak-Popiela, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 11, 1983, s. 257-272; W. Wójcik, *Tak zwana reforma klasztorów w 1864 roku na terenie diecezji sandomierskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 23, 1971, s. 343-360.

zatytułowanego *Przepisy dotyczące utrzymania i zarządu Klasztorów Rzymsko-Katolickich w Królestwie Polskim*¹³. W czasie kasaty klasztoru był obecny delegat biskupa, wtedy sporządzano komisyjnie inwentarz, w tym wykaz dzieł przechowywanych w bibliotece¹⁴.

W świetle ukazu z 1864 r. klasztory podzielono na dwie grupy: do likwidacji (poniżej ośmiu zakonników i te działające w czasie powstania przeciw rządowi) i pozostałe, z których wyodrębniono klasztory etatowe i ponadetatowe. Klasztory etatowe nie powinny mieć kontaktu z władzami centralnymi zakonu i podlegały biskupowi diecezji, gdzie znajdowała się jego siedziba. Klasztor etatowy mógł liczyć nie więcej niż 14 zakonników, np. bernardyni w Królestwie Polskim mieli pięć klasztorów etatowych w: Kazimierzu Biskupim, Kole, Paradyżu, Warcie i Widawie.

W zlikwidowanych klasztorach pozostały księgi, o które upomnieli się m.in. biskupi i administratorzy w poszczególnych diecezjach: administrator diecezji warszawskiej ks. Paweł Rzywuski czy bp sandomierski Józef Michał Juszyński. Zbiórka ksiąg klasztornych na terenie zaboru rosyjskiego nastąpiła dopiero po wydaniu 5 (17) lutego 1865 r. przez namiestnika Królestwa Fiodora Berga rozporządzenia, w którym zezwolono na zwózkę opuszczonych księgozbiorów, biskupi i administratorzy zostali o tym poinformowani dopiero (29 sierpnia) 10 września 1866 r.¹⁵

Fragmety księgozbiorów skasowanych klasztorów były zwożone do bibliotek seminaryjnych i tak znalazły się m.in. w zasobach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, gdzie wyjątkowo sprawnie przetransportowano większość pozostałości po dawnych księżnicach w 1868 r.¹⁶ W związku z faktem, że kolejne likwidacje klasztorów odbyły na przełomie XIX i XX wieku, to książki były przewożone jeszcze w 1902 r. i w latach następnych.

¹³ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 63, 1864, s. 14-37.

¹⁴ P. Gołdyn, *Klasztor w Kole w okresie powstania styczniowego i po jego upadku*, [w:] *Bernardyni w Kole (materiały z sesji naukowej, która odbyła się 9 czerwca 2006 roku w Kole z okazji 540. rocznicy fundacji kolskiego klasztoru)*, Koło 2006, s. 13-15.

¹⁵ S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1904, s. 285; P.P. Gach, *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979, s. 36-37.

¹⁶ Tamże, s. 37.

Biblioteka seminaryjna spadkobierczyńa księgozbiorów wielkopolskich

Początki tej biblioteki wrocławskiej sięgają momentu powołania seminarium duchownego w 1569 r. Proces pomnażania zbiorów nie odbiegał w swojej formie od innych księżnic tego typu (dary, zakupy). Trzon biblioteki tworzyły wtedy księgozbiory biblioteki seminaryjnej oraz należący do zgromadzenia księży misjonarzy, którzy kierowali seminarium od 1719 r.¹⁷ W 1825 r. księgozbiór obejmował 1617 pozycji inwentarzowych. W wyniku represji po powstaniu styczniowym doszło do kolejnych kasat klasztorów, dotknęły one również zgromadzenie księży misjonarzy, spośród których jednak trzech zostało i nadal prowadziło wykłady w seminarium. Opiekę nad klerykami przejęli księża diecezjalni.

Gwałtowny wzrost księgozbioru nastąpił po 1868 r., kiedy to uzyskano zgodę na zwożenie księgozbiorów po skasowanych klasztorach z diecezji kujawsko-kaliskiej¹⁸. Seminarium wrocławskie uzyskało dofinansowane z kasy rządowej (700 rubli) na przewóz „osieroconych” dzieł. Pomimo sprawnego przetransportowania kilku tysięcy woluminów nie obyło się bez sprzeciwu ze strony władz lokalnych, np. w Radziejowie w sprawie wywiezienia księgozbioru popijarskiego interweniował naczelnik powiatu radziejowskiego, który nie został wystarczająco wcześniej poinformowany o zamiarze przekazania zbiorów do biblioteki diecezjalnej¹⁹. Same książki niestety nie były w najlepszym stanie, działająca na nie wilgoć i brak powietrza spowodowały duży uszczerbek wśród przewiezionych zbiorów.

Należy nadmienić, że już w 1819 r. omawiane księgozbiory zostały pozbawione najcenniejszych pozycji: inkunabułów i druków XVI-wiecznych, jak również znaczących dzieł dla kultury polskiej. S. B. Linde wyekspediował do Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim 21041 wol. z diecezji kujawsko-kaliskiej, m.in. z takich księgozbiorów wielkopolskich, jak: premonstratensów z Witowa - 3975 wol., cystersów z Łądu - 3208,

¹⁷ B. Iwańska-Cieślak, *Zarys dziejów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku (XVII-XX wiek)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 20, 2005, s. 152.

¹⁸ K. Rulka, *Księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku i jego opracowanie w XIX i XX wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 376, „Bibliologia” 5, 2006, s. 211-212; S. Chodyński, *Seminarium*, s. 286.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Toruniu. Oddział we Wrocławku. Inwentarz wrocławskiego urzędu powiatowego 1867-1916, nr zespołu 9, nr wew. 6122: Pismo nr 2106 do Wydziału Skarbowego z dnia 3 maja 1867, Odpowiedź z dnia 23 maja 1867 do W[ielmoż]nego Naczelnika Powiatu Radziejowskiego.

bernardynek - 14, od augustianów - 84 i franciszkanów-reformatów - 96 z Wielunia, kanoników regularnych laterańskich z Kalisza - 390 tomów²⁰.

Zwożeniem zbiorów poklasztornych zajmował się opiekun biblioteki seminaryjnej ks. Stanisław Chodyński, który formalnie piastował stanowisko bibliotekarza w latach 1872-1889 i 1904-1907. W swoim opracowaniu na temat seminarium wrocławskiego relacjonuje ilościowe i jakościowe dane o przetransportowanych zbiorach w następujący sposób: „po reformatach z Chocza, Konina i Wielunia, po bernardynach z Kalisza, Złoczewa (357 książek) i od ś. Anny pod Przyrowem (2,511 książek); po franciszkanach z Pzodr (726 książek) i Radomska (jak wyżej [636 książek w złym stanie]); po dominikanach z Sieradza; po paulinach z Wieruszowa; po kapucynach z Łądu (3,576 książek), oraz po pijarach z Piotrkowa i Wielunia: liczby tych nie wskazano. Zwiezienia dopełniono w m. październiku i listopadzie 1868 r. Najwięcej książek i z rozmaitych gałęzi wiedzy, wpłynęło z bibliotek pijarów piotrkowskich i kapucynów z Łądu; klasztory bernardyńskie dostarczyły po kilka dawnych wydań; z innych klasztorów było najwięcej kazań i dzieł ascetycznych, te same przeważnie wszędzie, dla tego mało się przyczyniły do wzbogacenia i urozmaicenia biblioteki. Oczekują jeszcze przewiezienia książki z klasztorów później zamkniętych: reformatów z Kalisza i bernardynów z Warty, gdyż z Widawy, zawiezione do Peterzburga[!]. (...) przywieziono też pewną liczbę książek z Peterzburga[!] 1897 r., pochodzących z klasztorów dominikańskiego w Lublinie i innych. (...) W d. 10 grudnia 1902 r. przywieziono jeszcze książki z klasztoru reformatów w Lutomierniku, suprymowanego w r. 1900”²¹.

Znaczna część tych zbiorów została włączona do biblioteki seminaryjnej, co szczegółowo zostanie zaprezentowane poniżej. Jeszcze należy nadmienić, że ks. S. Chodyński zajmował się również księgozbiorem biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku, do której zbiorów przekazywał cenne druki zakonne. Oba zbiory zostały scalone po 1950 r., kiedy to zasób kapitulny został przekazany do seminarium. Tak więc resztki ocalonych zbiorów z zawieruchy II wojny światowej znalazły się w jednej księżnicy kościelnej²².

²⁰ K. Rulka, *Zabór książek z terenów diecezji kujawsko-kaliskiej w 1819 r.*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 76, 1993, nr 5-7, s. 147-149.

²¹ S. Chodyński, *Seminarium*, s. 286-288.

²² B. Iwańska-Cieślak, *Zarys dziejów biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku*, „Universitas Gedanensis” 20, 2008, nr 2 (36), s. 74, przyp. 61.

Ślady zbiorów klasztornych w inwentarzach biblioteki seminaryjnej sprzed 1945 r.

Zapewne księgozbiór seminaryjny ma swoje początki w XVI wieku, lecz pierwszy zachowany katalog pochodzi z 1825 r., a kolejny znany wykaz jest wynikiem przeprowadzonej wizytacji seminarium przez bp. Walentego Macieja Tomaszewskiego (1836-1850) w 1840 r. Stanowią one punkt wyjścia do rozważań nad wzrostem liczbowym inkunabułów i druków XVI-wiecznych, jak i całego księgozbioru.

Pierwszy z wymienionych wykazów, sporządzony prawdopodobnie przez ks. Piotra Lewandowskiego²³, obejmuje 1617 opisów katalogowych druków, które stanowiły połączony księgozbiór kolekcji seminaryjnej (700 poz.) i tej należącej do księży misjonarzy (917 poz.). W katalogu sporządzonym w układzie tabelarycznym (numer ciągły, półka, tytuł książki, autor, miejsce wydania, rok wydania, liczba tomów, liczba książek, wielkość książki, książki seminarium, książki zgromadzenia) z 1825 r.²⁴ zidentyfikowano trzy inkunabuły oraz 82 pozycje z XVI wieku. Wśród nich została wymieniona m. in. pozycja: *Postilla suaris et utilis, super totum Psalterium* Hugo de Sancto Caro (Nürnberg: Antonius Koberger, 1498)²⁵.

Z kolei katalog biblioteki seminaryjnej z 1840 r.²⁶ zawiera 1162²⁷ opisy inwentarzowe, które zostały sporządzone w sposób mniej dokładny od poprzedniego spisu, ponieważ przeznaczenie wykazu było odmienne niż katalogu z 1825 r. Zapis pozycji składa się z tytułu, autora, miejsca, roku wydania i formatu, przy czym należy nadmienić, że nie zawsze wszystkie te elementy pojawiały się przy opisie danej pracy.

²³ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej ADWł), Akta Konsystorza Generalnego we Włocławku, Akta personalne: Lewandowski Piotr (1796-1844) [jednakże brak tutaj informacji na temat jego pracy w bibliotece]

²⁴ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (archiwum) (dalej cyt. BSWł), Spis książek Biblioteki Seminarium Włocławskiego 1825 r.

²⁵ Tamże, poz. 52.

²⁶ ADWł, Zespół Archiwum Kapituły Katedralnej we Włocławku, Dział IX. Akta różne I, sygn. 35(411) Catalogus Librorum Bibliothaeca Seminarij Vladislaviensis, [w:] Visitatio generalis ecclesiae cathedralis Vladislaviensis per illum excellum et rimum dominum Valentinum Matthiam Bończa Tomaszewski Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopum Vladislaviensem seu Calissiensem, Ordinis S. Stanislai Imae classis equitem die 2 et sequentibus diebus mensis Augusti 1840 anno peracta.

²⁷ S. Chodyński, *Seminarium*, s. 283 [autor podaje liczbę 1083].

Tabela 1. Inkunabuły i druki z XVI wieku w zbiorach biblioteki seminaryjnej do 1840 r.

	Całość zbiorów	Inkunabuły	Druki z XVI wieku	%
Katalog z 1825 r.	1617 poz.	3 poz.	82 poz.	5,5
Katalog z 1840 r.	1162 poz.	3 poz.	75 poz.	6,7

W przedstawionej tabeli widoczna jest różnica w stanie posiadania na odcinku piętnastu lat. Można tutaj przytoczyć liczne przypadki różnic w zbiorach wielu bibliotek. Jako najczęstsze przyczyny niezgodności podaje się niewłaściwe przechowywanie lub wypożyczenia. Niestety *Księga wypożyczeń* biblioteki nie potwierdza tak licznych korzystających ze zbiorów seminaryjnych²⁸. Spis sporządzony 1840 r. stanowi stan zbiorów przechowywanych w bibliotece seminaryjnej w czasie wizytacji. Nie można wykluczyć, że liczba inkunabułów i druków XVI-wiecznych była większa, ponieważ brano pod uwagę pozycje, przy których opisach została podana data druku. Część inkunabułów mogła zostać pominięta z powodu braku umiejętności sporządzającego katalog lub z powodu uszkodzeń początku i końca zrzębu głównego pozycji. W dziale uwagi (katalog z 1825 r.), jak również w opisach inwentarzowych (katalog z 1840 r.) pojawiały się doniesienia o różnych uszkodzeniach.

Wstępną informację o wzroście liczby posiadanych druków XV-XVI-wiecznych daje katalog rzeczowy zapoczątkowany przez ks. Stanisława Chodyńskiego w 1880 r.²⁹, niestety do naszych czasów zachował się jedynie tom zatytułowany *Pismo Świąte*. Wiadomo, że w tym czasie zostały sporządzone jeszcze tomy obejmujące pisma Ojców Kościoła, pisma teologów polskich, kaznodziejstwo i część prac z ascetyki³⁰. Stanisław Chodyński sporządzał opis katalogowy według następujących kolumn: numer bieżący, autor (lub tłumacz), tytuł dzieła, wydania: miejsce i rok, format książki, ilość: tomów i woluminów, cena: zp. i gr. oraz na końcu uwagi, gdzie zamieszczał informacje o proveniencji książki, zdobieniach, kroju pisma, uszkodzeniach, ofiarodawcach. W obrębie jednego numeru inwentarzowego mógł się znaleźć drugi i kolejne egzemplarze danego dzieła. Także

²⁸ BSWł (archiwum). *Księga wypożyczeń Biblioteki Seminaryjnej we Włocławku [1825-1893]*

²⁹ BSWł (archiwum). *Katalog książek Biblioteki Seminarium [!] Włocławskiego, vol. 1, spisał i uporządkował X. Stanisław Chodyński, [Włocławek] 1880.*

³⁰ K. Rulka, *Księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego*, s. 216.

pod jednym numerem znajdował się rozpisany szczegółowo klocek intro-ligatorski, rzadziej wydawniczy. Pozycje zostały zapisane w trzech ciągach numerycznych odpowiadających formatom: folio (308 poz.), quarto (153 poz.) oraz octavo i mniejsze (649 poz.), co razem wynosi 1010 poz.

Dzięki szczegółowemu notowaniu zapisek własnościowych wiadomo, że w dziale z bibliastyką znajdowało się 235 druków z księgozbiorów wielkopolskich, w tym osiem inkunabułów i 92 druków XVI-wiecznych.

Tabela 2. Inkunabuły i druki z klasztorów wielkopolskich w świetle katalogu z 1880 r.

Inkunabuły i druki XVI-wieczne w zbiorach seminaryjnych	Inkunabuły z klasztorów wielkopolskich	XVI-wieczne druki z klasztorów wielkopolskich	%
312 poz.	8 poz.	92	32 %

Sam katalog może być źródłem do recepcji zagadnień bibliistycznych na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej, gdyż dokładne spisanie notek własnościowych pozwala na odnotowanie proveniencji instytucjonalnych, jak również prywatnych. Właścicieli, których można wstępnie zidentyfikować, a przede wszystkim klasztory będące w orbicie tematu niniejszej pracy, jak: augustianie z Wielunia, bernardyni z Kalisza, bernardyni z Kazimierza Biskupiego, bernardyni z Koła, bernardyni z Warty, bernardyni z Wielunia, bernardyni ze Złoczewa, franciszkanie konwentualni z Pызdr, franciszkanie-reformaci z Chocza, franciszkanie-reformaci z Konina, franciszkanie-reformaci z Wielunia, kapucyni z Łądu, paulini z Wieruszowa, pijarzy z Wielunia.

Z księgozbiorów bernardyńskich są notowane jeszcze pozycje z Łowicza i Przyrowa, pierwsza z wymienionych siedzib wchodziła w skład wielkopolskiej prowincji zakonu. Poza tym wymienione są również zbiory po pijarach z Piotrkowa Trybunalskiego i Radziejowa czy franciszkanach konwentualnych z Radomska.

Tabela 3. Druki po zbiorach wielkopolskich w świetle katalogu S. Chodyńskiego z 1880 r.

Klasztor	Wszystkie druki	Inkunabuły	Druki z XVI wieku,
Augustianie - Wieluń	2	-	-
Bernardyni - Kalisz	42	5	28
Bernardyni - Kazimierz Biskupi	21	2	12
Bernardyni - Warta	2	-	1
Bernardyni - Wieluń	1	-	-
Bernardyni - Złoczewo	28	-	18
Franciszkanie konwentualni z Pyzdr	4	-	-
Franciszkanie-reformaci - Chocz	15	-	5
Franciszkanie-reformaci - Kalisz	26	-	12
Franciszkanie-reformaci - Wieluń	15	1	7
Kapucyni - Łąd	40	-	7
Paulini - Wieruszów	8	-	1
Pijarzy -Wieluń	16	-	1
Suma	235	8	92

Najwięcej zostało odnotowanych druków wchodzących w skład biblioteki bernardynów z Kalisza i stamtąd biblioteka uzyskała również najliczniejszą grupę inkunabułów i druków XVI-wiecznych. Na drugim miejscu należy wymieść z 18 drukami XVI wieku fragment zbiorów po bernardynach ze Złoczewa. Chociaż odnotowano 40 pozycji z księgozbioru kapucynów w Łądzie, to tylko siedem zostało wydrukowanych przed 1601 r. Z pozostałych bibliotek liczba waha się między 1 a 12 najstarszych druków.

S. Chodyński był również inicjatorem kolejnych spisów. Już pod koniec XIX wieku rozpoczęto spisywanie katalogu według formatów bez ustalonego porządku alfabetycznego czy chronologicznego. *Catalogus Librorum Bibliothecae Seminarii Wladislav[iensis]*³¹ został sporządzony w pięciu

³¹ BSWł (archiwum), bez sygn.: *Catalogus Librorum Bibliothecae Seminarii Wladislav[iensis]*, t. 1-5, [Włocławek] ok. 1890-po1919.

tomach i obejmuje numerację: t. 1: 1-1978, t. 2: 1979-4065, t. 3: 4066-7216, t.4: 7217-10623 i t.5: 10624-13210, który powstał już po śmierci ks. S. Chodyńskiego (zm. 1919 r.). Niestety tom szósty obejmujący numery od 13211 do ponad 16000 zaginął w czasie zawieruchy II wojny światowej. Sam Chodyński spisywał księgozbiór z przerwami do 8017 pozycji nadal uzupełniając dane o pochodzeniu poszczególnych druków.

Zapis katalogowy był sporządzany według drukowanego szablonu: liczba, nazwisko autora lub tłumacza dzieła, tytuł książki, wydania: miejsce i rok, format książki, ilość: tomów i woluminów, oprawa, uwagi. Od trzeciego tomu wersja łacińska: numerus libri, auctoris vel interpretis nomen et cognomen, titulus operis, editionis: locus, annus, forma libri, numerus: tomorum, volumin., compactura, animadversions (obserwacje). Przy omawianiu struktury proveniencyjnej biblioteki seminaryjnej we Włocławku, jak w przypadku poprzedniego spisu, kluczową jest rubryka *uwagi*, gdzie zamieszczono szczegółowe dane na temat pochodzenia poszczególnych ksiąg. Niestety jakość i szczegółowość zapisu proveniencyjnego maleje w kolejnych tomach, a w ostatnim (piątym) całkowicie zaniechano uzupełnienia tej rubryki, choć właśnie w tym tomie odnotowano znaczną liczbę inkunabułów i druków z XVI wieku.

Zapiski proveniencyjne obejmują właścicieli instytucjonalnych, jak i osoby prywatne. Obok wielokrotnie pojawiającego się nazwiska braci Chodyńskich³² możliwe jest zidentyfikowanie pozycji należących do wielkopolskich klasztorów. Wiadomo, że w pięciu tomach katalogu biblioteki seminaryjnej odnotowano 1006 druków XV-XVI-wiecznych (w tym inkunabułów 111). Wszystkich druków od XV do XIX wieku z księgozbiorów wielkopolskich znajdowało się 504, w tym 22 paleotypy i 61 druków XVI-wiecznych. Już ten stan porównując do poprzedniego katalogu, który obejmuje 1010 poz., spośród których wynotowano 100 najstarszych druków, uwidacznia brak staranności w przytaczaniu dawnych właścicieli cennych pozycji.

³² Zob. K. Rulka, *Księgozbiór księży Chodyńskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Studia Włocławskie” 3, 2000, s. 418-438.

Tabela 4. Inkunabuły i druki z klasztorów wielkopolskich w świetle katalogu z 1880 r.

Inkunabuły i druki XVI-wieczne w zbiorach seminaryjnych	Inkunabuły z klasztorów wielkopolskich	XVI-wieczne druki z klasztorów wielkopolskich	%
1006 (111)	22	61	8 %

Proweniencje instytucjonalne, a tym samym zakonów, które weszły w obręb diecezji wrocławskiej należy wymienić: augustianów z Wielunia, bernardynów z Kalisza, Kazimierza Biskupiego, Koła, Warty i Złoczewa, cystersów z Łądu, dominikanów z Sieradza, franciszkanów konwentalnych z Kalisza i Pyzdr, franciszkanów-reformatów z Chocza, Kalisza, Koła, Konina, Lutomińska, Warty czy Wielunia, bernardynek z Wielunia, cystersów z Łądu, dominikanów z Sieradza, kapucynów z Łądu, pijarów z Wielunia, paulinów z Wieruszowa.

Z wymienionych księgozbiorów poklasztornych wypisano 504 poz., w tym 83 to inkunabuły i druki XVI-wieczne, z których większość pochodzi ze zbiorów pobernardyńskich. Niestety nie można jednoznacznie stwierdzić, że jest to pełna liczba ksiąg z zasobów wielkopolskich, ponieważ w katalogu występowały w tabeli uwagi nazwy zakonów bez podania miejscowości, jak: kapucyni czy pijarzy, lub tylko nazwy miejscowości: Chocz, Kalisz, Koło, Konin, Łąd, Lutomiński, Poznań, Pyzdr, Sieradz, Trzemeszno, Warta, Wieluń, Wieruszów czy Złoczew. Utrudniona jest identyfikacja zbiorów klasztornych, ponieważ sam Kalisz pod koniec XVIII wieku był siedzibą: bernardynów, franciszkanów konwentalnych, franciszkanów-reformatów, kanoników regularnych laterańskich i innych. Poza tym mogło chodzić o inny księgozbiór kościelny bądź świecki.

Tabela 5. Zbory poklasztorne w pięciotomowym katalogu biblioteki seminaryjnej

Klasztor	Tom 1	Tom 2	Tom 3	Tom 4	Tom 5	Razem
Bernardyni - Kalisz	23 (8)*	7 (2)	4 (3)	5 (4)	-	39 (17)
Bernardyni - Kazimierz Biskupi	5	-	6 (5)	5 (4)	-	16 (9)
Bernardyni - Koło	10 (4)	4 (2)	15 (5)	5 (1)	-	34 (12)

Bernardyni - Warta	4 (2)	1	-	-	-	5 (2)
Bernardyni - Złoczew	-	-	3 (1)	-	-	3 (1)
Franciszkanie konwentalni - Kalisz	-	-	1	-	-	1
Franciszkanie konwentalni - Pyzdry	-	-	3	-	-	3
Franciszkanie-reformaci - Chocz	7	4 (1)	7 (2)	2 (1)	-	20 (4)
Franciszkanie-reformaci - Kalisz	-	-	-	1	-	1
Franciszkanie-reformaci - Konin	30 (6)	7	12 (3)	5	-	54 (9)
Franciszkanie-reformaci - Lutomiersk	-	-	1	7 (1)	-	8 (1)
Franciszkanie-reformaci - Warta	-	-	1 (1)	-	-	1 (1)
Franciszkanie-reformaci - Wieluń	23 (1)	16 (1)	12	11 (1)	-	62 (3)
Augustianie - Wieluń	-	1	1	2	-	4
Bernardynki - Wieluń	-	-	1	1	-	2
Cystersi - Łąd	2	-	1	1	-	4
Dominikanie - Sie-radz	-	2 (2)	1 (1)	1 (1)	-	4 (4)
Kapucyni - Łąd	86 (7)	33 (2)	74 (1)	3	-	186 (10)
Paulini - Wieruszów	-	-	4 (1)	3 (1)	-	7 (2)
Pijarzy - Wieluń	71 (5)	16 (1)	39 (1)	22	-	148 (7)
Premonstratensi - Witów	-	-	1 (1)		-	1 (1)
Razem					-	504 (83)

* w nawiasie podano sumę inkunabułów i druków z XVI wieku

Niestety zawartość proveniencyjna pięciotomowego katalogu, który obejmuje opisy ponad 13 tys. pozycji, nie daje zbyt licznych proveniencji wielkopolskich, zidentyfikowany zasób stanowi jedynie 4% wszystkich opisów katalogowych.

Bardzo szczegółowych danych na temat pochodzenia druków XV-XVI-wiecznych dostarczają dwa zestawienia Kazimierza Piekarskiego sporządzone we Włocławku w 1936 r. w czasie podróży naukowej odbytej w celu zebrania danych na temat inkunabułów i druków XVI-wiecznych w zbiorach polskich³³. Pierwszy obejmuje kolekcję zgromadzoną w bibliotece włocławskiej kapituły katedralnej we Włocławku. Zestawienie zatytułowane „Włocławek. Biblioteka Kapitulna. (Druki XV i XVI wieku)” zawierają opisy bibliograficzne 667 pozycji w 444 woluminach³⁴. Wśród nich można wyodrębnić 355 inkunabułów, a pozostałe księgi to druki XVI wieczne, z których wynotowano 42 polonica.

Księgozbiór seminaryjny i kapitulny łączyła osoba opiekuna-bibliotekarza, którym pod koniec XIX wieku był ks. S. Chodyński. Ze zwożonych zbiorów klasztornych przekazał do biblioteki katedralnej książki, które w znaczący sposób wpłynęły na jej wartość naukową. Z wykazu K. Piekarskiego wynika, że pierwotny zasób przechowywany w katedrze obejmował 151 inkunabułów i druków XVI-wiecznych³⁵. Biblioteka została wzbogacona o 42 druki z ksiąźnicy seminaryjnej, księgi poklasztorne i z księgozbiorów prywatnych. Wśród nich wyodrębniono grupę 145 woluminów, na której widnieje zapiska własnościowa klasztorów wielkopolskich znajdujących się w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej.

Tabela 6. Proweniencje wielkopolskie w zbiorach włocławskiej kapituły katedralnej

Zakon	Inkunabuły	Druki z XVI w.	Razem
Bernardyni – Kalisz	6*	6	12
Bernardyni – Kazimierz Biskupi	7	9	16
Bernardyni – Koło	4	2	6

³³ „Zachęcony przez Ludwika Biernackiego, rozpoczął systematyczne gromadzenie materiałów do szerokiej i gruntownie udokumentowanej panoramy dziejów polskiej książki w okresie renesansu” cyt. za: *Z warsztatu Kazimierza Piekarskiego. Listy z lat 1936-1937*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, „Pamiętnik Literacki” 70, 1979, z. 1, s. 252.

³⁴ K. Piekarski, *Włocławek. Biblioteka Kapitulna (druki XV i XVI wieku)*, Włocławek 1936 [maszynopis w zbiorach BSWł.]

³⁵ B. Iwańska-Cieślak, *Inkunabuły w bibliotece kapituły katedralnej we Włocławku. Zarys problematyki*, [w:] *Książka w życiu Kościoła. Zbiór studiów*, pod red. T. Kruszewskiego, Toruń 2009, s. 19.

Bernardyni - Warta	54	26	80
Bernardyni - Złoczew	1	2	3
Cystersi - Łąd	-	1	1
Dominikanie - Sieradz	-	3	3
Franciszkanie konwentualni - Pызdry	-	1	1
Franciszkanie-reformaci - Kalisz	3	15	18
Franciszkanie-reformaci - Konin	-	1	1
Franciszkanie-reformaci - Lutomiersk	-	2	2
Paulini - Wieruszów	1	1	2
Razem	76	69	145

* dane zaprezentowano w woluminach

Zidentyfikowano druki pochodzące z 12 klasztorów, przy czym najwięcej woluminów dołączono do zbiorów kapitulnych z księgozbioru bernardynów z Warty, bo aż 80 woluminów. Inne księgozbiory są reprezentowane przez znacznie mniejszą liczbę druków, zbiory bernardyńskie z Kalisza czy Kazimierza Biskupiego są wykazane odpowiednio przez 12 i 16 woluminów. 145 woluminów z proveniencjami klasztorów wielkopolskich stanowią prawie 33% zasobu biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku. Jednakże ich liczba jest większa, ponieważ w niektórych przypadkach wiadomo, że były własnością klasztoru, bez podania konkretnego zakonu³⁶.

Kolejnym zachowanym zestawieniem K. Piekarskiego jest „Włocławek. Seminarium Duchowne, XVI w. – polonica”, gdzie autor zamieścił opisy 793 pozycji w 381 woluminach, z czego do naszych czasów zachowało się 309 pozycji. Odnajdujemy tam fragmenty pięciu bibliotek pobernardyńskich, przy czym najliczniej są reprezentowane zbiory klasztoru bernardynów w Kaliszu, również wynotowano polonica pięciu klasztorów franciszkanów-reformatów i tu można wymienić najliczniejszą grupę 19 tytułów, które pochodzą z Chocza, gdzie klasztor i kościół św. Michała Archanioła franciszkanów-reformatów został wzniesiony staraniem biskupa

³⁶ Tamże, poz. 136, 283.

włocławskiego Andrzeja Lipskiego w latach 1623-1630³⁷. Pojedyncze druki XVI-wieczne, spisane przez K. Piekarskiego, pochodziły od cystersów z Łądu, paulinów z Wieruszowa, pijarów z Wielunia, premonstratensów z Witowa, dominikanów z Sieradza czy kanoników regularnych z Kalisza.

Z kolei o posiadanych inkunabułach w bibliotece seminaryjnej w dwudziestoleciu międzywojennym wiadomo jedynie z korespondencji prowadzonej przez K. Piekarskiego z Alodią Kawecką-Gryczową, której 27 września 1936 r. donosił, że w bibliotece seminaryjnej znajduje się ponad 800 inkunabułów. Dokładnie ze sprawozdań przechowywanych w Bibliotece Narodowej w okresie od 12 września do 26 października 1936 r. Piekarski wyodrębnił ze zbiorów seminaryjnych 809 inkunabułów, co w późniejszym czasie zostało uzupełnione jeszcze o kolejne 100 inkunabułów. Obecny dyrektor biblioteki Kazimierz Rulka z zachowanych pozycji XV-wiecznych wnioskuje, że mogło być ich nawet 1100³⁸. Niestety wykaz inkunabułów seminaryjnych nie zachował się do naszych czasów, co uniemożliwia dokonanie analizy proveniencji tychże druków.

Tabela 7. Stan według zestawienia: K. Piekarski, Włocławek. Seminarium Duchowne. XVI w. – polonica, [Włocławek 1936]

Zakon	Woluminy	Tytuły
Bernardyni - Kalisz	28 wol.	42
Bernardyni - Kazimierz Biskupi	8 wol.	15
Bernardyni - Koło	8 wol.	12
Bernardyni - Warta	6 wol.	9
Bernardyni - Złoczew	5 wol.	6
Cystersi - Łąd	2 wol.	2
Dominikanie - Sieradz	1 wol.	1
Franciszkanie konwentualni - Pyzdry	1 wol.	4
Franciszkanie-reformaci -Chocz	5 wol.	19

³⁷ K. Lutyński, *Chocz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, szp. 203-204.

³⁸ *Z warsztatu Kazimierza Piekarskiego*, s. 256; K. Rulka, *Inkunabuły w Bibliotece Seminarium*, s. 59.

Franciszkanie reformaci -Kalisz	5 wol.	5
Franciszkanie-reformaci -Konin	10 wol.	21
Franciszkanie-reformaci -Lutomiersk	2 wol.	8
Franciszkanie-reformaci -Wieluń	9 wol.	13
Kanonicy regularni late- rańscy - Kalisz	1 wol.	1
Kapucyni - Łąd	1 wol.	5
Paulini - Wieruszów	2 wol.	2
Pijarzy - Wieluń	2 wol.	2
Premonstratensi - Witów	2 wol.	3
Razem	98 wol.	170 tyt.

W porównaniu do poprzedniego zestawienia inkunabulisty krakowskiego struktura proveniencyjna poloniców XVI-wiecznych jest bardziej urozmaicona, ponieważ wynotowano sześć dodatkowych proveniencji klasztornych. We wcześniejszym wykazie brakowało druków po klasztorach: franciszkanach-reformatach z Chocza i Wielunia, kanonikach regularnych laterańskich z Kalisza, kapucynach z Łądu, pijarach z Wielunia oraz premonstratensach z Witowa. Przyczyną może być jedynie fakt, że zbiory z tych miejscowości nie zostały przekazane do księgozbioru kapituły katedralnej we Włocławku.

Struktura proveniencyjna biblioteki seminaryjnej po II wojnie światowej

Przed II wojną światową biblioteka włocławska była zaliczana do grona znamienitych księżnic naukowych³⁹. Jej zbiory wynosiły według raportów niemieckich 120 tys. pozycji, a według jej dyrektora z tego okresu, Jana Adameckiego, była szacowana na 100 tys. Na tę liczbę złożyły się m.in.: 800 rękopisów, ok. tysiąc inkunabułów, 793 polonica XVI-wieczne oraz ok.

³⁹ B. Bienkowska i in., *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy*, Warszawa 1994, s. 372.

40 tys. wszystkich starych druków. W wyniku działań wojennych utracono bezpowrotnie ok., 70 % zasobów, w tym 22 tys. starych druków, około 100 inkunabułów i 484 polonica XVI-wieczne⁴⁰.

Faktyczny stan posiadania w obrębie księgozbiorów wielkopolskich z diecezji kujawsko-kaliskiej jest znany z dwóch kartotek proveniencyjnych sporządzonych dla starych i nowych druków. Pierwsza z wymienionych została wykonana przez ks. Kazimierza Rulkę w sierpniu 1991 r. Wstępne spostrzeżenia na podstawie tej kartoteki opublikował w 1992 r. i obejmowały księgozbiory takich instytucji, jak: włocławska kapituła katedralna, kapituły kolegiackie w: Kaliszu i Choczcu, klasztory: paulinów z Brdowa, dominikanów z Brześcia Kujawskiego, franciszkanów-reformatów z Chocza, bernardynów z Kalisza, franciszkanów-reformatów z Kalisza, franciszkanów konwentualnych z Kalisza, kanoników regularnych laterańskich z Kalisza, jezuitów z Kalisza, bernardynów z Kazimierza Biskupiego, karmelitów z Kłodawy, bernardynów z Koła, franciszkanów-reformatów z Konina, cystersów z Łądu, kapucynów z Łądu, franciszkanów-reformatów z Lutomska, bernardynów z Łowicza, bernardynów z Piotrkowa Trybunalskiego, jezuitów i pijarów z Piotrkowa Trybunalskiego, bernardynów z Przyrowa, franciszkanów konwentualnych z Pyzdr, franciszkanów konwentualnych z Radomska, pijarów z Radziejowa, dominikanów z Sieradza, bernardynów z Warty, franciszkanów-reformatów z Wielunia, pijarów z Wielunia, paulinów z Wieruszowa, księży misjonarzy z Włocławka, pijarów z Włocławka, franciszkanów-reformatów z Włocławka, bernardynów ze Złoczewa⁴¹. Przy czym w artykule zostały pominięte mniejsze kolekcje, jak chociażby kanoników regularnych laterańskich z **Trzemeszna**, którego kasata nastąpiła w 1836 r. Obecnie w ksiąźnicy włocławskiej jest przechowywanych 16 wol., z czego 14 to druki XVI-wieczne (1 druk z XVI w. jest w dziale dubletów).

⁴⁰ K. Rulka, *Straty Biblioteki Seminarium Duchownego Księży Chodyńskich w czasie II wojny światowej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 78, 1995, s. 436-444; S. Librowski, *Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1939-1945. Ser. 1. Ogólna*, ABMK 38, 1979, s. 255-258; R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945-1947*, Poznań 2006, s. 220-227; tenże, *Trzy listy ks. Stefana Wyszyńskiego i ks. Franciszka Korszyńskiego z lat 1945-1946 w sprawie rewindykacji Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Studia Gnesnensia” 2004, s. 263-270.

⁴¹ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne w bibliotece seminarium duchownego we Włocławku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 1992, s. 269-287.

Z kolei z księgozbiorów po klasztorach wielkopolskich zabrakło dwóch wyjątkowo skromnych fragmentów, czyli jedynie dwóch woluminów od benedyktyńców z Kościelnej Wsi czy siedmiu z klasztoru bernardynek w Warcie. Poza nimi we wcześniejszych zestawieniach zidentyfikowane pojedyncze druki ze zbiorów augustianów i bernardynek wieluńskich.

Kartoteka nadal jest uzupełniana i weryfikowana w trakcie szczegółowych badań nad poszczególnymi księgozbiorami klasztorными czy personalnymi. W trakcie ostatnich badań nad biblioteką franciszkanów konwentualnych z Kalisza prowadzonych przez Krzysztofa Walczaka i Ewę Andrysiak, którzy zidentyfikowali fragmenty zbiorów tego konkretnego klasztoru w Bibliotece Katedralnej w Gnieźnie, bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie, Bibliotece Prowincji Krakowskiej Zakonu oo. Kapucynów w Krakowie, Bibliotece Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Z kolei w księgozbiorsie seminaryjnym we Włocławku autorzy zidentyfikowali 8 wol. z tego klasztoru, chociaż kartoteka proveniencyjna wymienia 13 starych druków⁴². Zapewne K. Walczak i E. Andrysiak przytoczyli tylko druki z wyraźną proveniencją kaliskich franciszkanów konwentualnych, jak chociażby: „Bibliotheca conventus calisiensis S. Stanislaw”⁴³.

Tabela 8. Całościowe zestawienie druków po wielkopolskich bibliotekach klasztornych przejętych po 1864 r.

	Zakon miejscowość	Liczba przejętych woluminów	Stan wg Chodyńskiego Pismo Święte *	Stan wg Chodyńskiego Koniec XIX w.	Stan wg Prickarskiego Kapituła (XV-XVI w.)	Stan wg Prickarskiego Seminarium (Pol. XVI w.)	Stan obecny + (XV-XVI)
1.	Augustianie – Wieluń	-	2 wol.	4 wol.	-	-	-
2.	Benedyktyni – Kościelna Wieś	-	-	-	-	-	2 wol.

⁴² BSWI XV.F.1149, XVI.F.4258, XVI.Q.3541, XVI.O.582, XVI.O.1102, XVII.F.8607, XVII.Q.6886, XVII.O.26, XVII.O.4644, XVIII.F.12080(?).

⁴³ K. Walczak, E. Andrysiak, *Dzieje biblioteki konwentu oo. Franciszkanów w Kaliszu do kasaty klasztoru w 1902 roku*, [w:] *Franciszkanie kalisy w ciągu wieków 1257-2007*, pod red. S.C. Napiórkowskiego, G. Kucharskiego, Kalisz 2008, s. 165; M. Polińska-Jurczak, *Biblioteka klasztorna oo. Franciszkanów kaliskich po 1902 r. (księgozbiór, historia, współczesność)*, [w:] tamże, s. 179.

3.	Bernardyni -Kalisz	-	15 (5 wol.)	39 (17 wol.)	12 wol.	28 wol.	441 (224 wol.)
4.	Bernardyni - Kazimierz Biskupi	-	21 (14 wol.)	16 (9 wol.)	16 wol.	8 wol.	225 (195 wol.)
5.	Bernardyni -Koło	-	10 (6 wol.)	34 (12 wol.)	6 wol.	8 wol.	117 (41 wol.)
6.	Bernardyni -Warta	-	2 (1 wol.)	5 (2 wol.)	80 wol.	6 wol.	86 (52 wol.)
7.	Bernardyni -Widawa	-	-	-	-	-	(1 wol.)
8.	Bernardyni -Złoczew	357 ksiązek (wol.?)	28 (18 wol.)	3 (1 wol.)	3 wol.	5 wol.	1 9 7 (67wol.)
9.	Bernardynki -Warta	-	-	-	-	-	7 (2 wol.)
10.	Bernardynki Wieluń	-	-	2 wol.	-	-	-
11.	Cystersi i kapucyni -Łąd	3576 wol.	40 (7 wol.)	190 (10 wol.)	1 wol. (cystersi)	2 wol. (cystersi) 1 wol. (kapucyni)	576 (28 wol.)
12.	Dominikanie -Sieradz	-	-	4 (4 wol.)	3	1 wol.	277 (158 wol.)
13.	Franciszkanie konwentualni -Kalisz	-	-	1 wol.	-	-	13 (5 wol.)
14.	Franciszkanie konwentualni -Pyzdry	726 wol.	4 wol.	3 wol.	1	1 wol.	107 (37 wol.)
15.	Franciszkanie-reformaci -Chocz	-	-	20 (4 wol.)	2 wol.	5 wol.	254 (50 wol.)
16.	Franciszkanie reformaci -Kalisz	-	-	1	18 wol.	5 wol.	546 (51 wol.)
17.	Franciszkanie-reformaci -Konin	-	26 (12 wol.)	54 (9 wol.)	1 wol.	10 wol.	292 (50 wol.)
18.	Franciszkanie-reformaci -Lutomiersk	-	-	8 (1 wol.)	2 wol.	2 wol.	423 (13 wol.)
19.	Franciszkanie-reformaci -Wieluń	-	15 (8 wol.)	62 (3 wol.)	-	9 wol.	353 (47 wol.)

20.	Jezuici - Kalisz	-	-	-	-	-	21 (10 wol.)
21.	Kanonicy regularni laterańscy - Kalisz	-	-	-	-	1 wol.	8 wol.
22.	Paulini - Wieruszów	-	8 (1 wol.)	7 (2 wol.)	2 wol.	2 wol.	207 (16 wol.)
23.	Pijarzy - Wieluń	-	16 (1 wol.)	148 (10 wol.)	-	2 wol.	430 (22 wol.)
24.	Premonstratensi - Witów	-	-	1 (1 wol.)	-	2 wol.	8 (1 wol.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zachowanych inwentarzy i katalogów.

* Pełny stan posiadania, a w nawiasach XV-XVI wiek.

Fragmety klasztornych bibliotek wielkopolskich w zbiorach włocławskich

Na strukturę proveniencyjną biblioteki seminaryjnej złożyły się księgozbiory instytucjonalne: katedralne, kolegiackie i klasztorne oraz księgozbiory prywatne. Wśród nich 24, które znajdowały się na terenie Wielkopolski i weszły w obręb diecezji kujawsko-kaliskiej po 1818 r. Najliczniejszą grupę stanowią zbiory po klasztorach franciszkańskich: bernardynach, bernardynkach, franciszkanach konwentualnych, franciszkanach-reformatach, a kolejną stanowią już pojedyncze klasztory reprezentujące takie zakony, jak: augustianów, benedyktynów, cystersów, dominikanów, jezuitów, kanoników regularnych laterańskich, kapucynów, paulinów, pijarów czy premonstratensów.

Zakony franciszkańskie: bernardyni

Biblioteki bernardyńskie swoje książki zazwyczaj sygnowały podpisem „Pro cella praedicatoris”, a żaden z zakonników nie był właścicielem książek. Prywatne korzystanie z książek było możliwe pod warunkiem otrzymania ich od darczyńców, jednakże po śmierci użytkownika były włączane do księżnicy klasztornej⁴⁴. Najczęściej spotykane książki w zbiorach, które powstawały głównie drogą zakupu, to pozycje ascetyczne, kazania, prace

⁴⁴ E. Lenart, *Biblioteki bernardyńskie w Polsce od 2. poł. XV do końca XVIII wieku*, [w:] *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453-2003)*, pod red. W.F. Murawca, D.A. Muskusa, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 661.

filozoficzne, podręczniki teologiczne, rozprawy prawnicze, Bible i księgi liturgiczne⁴⁵.

Księgozbiory pobernardyńskie przechowywane w bibliotece seminarystycznej pochodzą z takich miejscowości, jak: Kalisz, Kazimierz Biskupi, Koło, Widawa, Warta i Złoczewo.

W kartotece proveniencyjnej **kaliscy** bernardyni są sklasyfikowani w dwóch grupach: bernardyni (?) i bernardyni obserwanci. K. Rulka wyodrębnił pierwszą grupę, gdyż nota własnościowa nie wskazuje jednoznacznie na klasztor bernardyński, jednakże istnieje duże prawdopodobieństwo, że zapiska: „Ex Bibliotheca Caliss.” odnosi się właśnie do tego klasztoru. I tak z pierwszej grupy w zbiorach seminarium wrocławskiego znajdują się 224 pozycje (64 w dziale dubletów), z czego inkunabuły to: 33 wol.⁴⁶, a druki XVI w. – 71 wol. (dodatkowo w dziale dubletów XVI w. 13 wol.). Wśród druków z proveniencją bernardynów obserwantów mamy 217 pozycji, z czego w dziale dubletów są 64 pozycje (inkunabuły - 24 wol.⁴⁷, XVI w. – 68 wol. i dodatkowe 15 dubletów). Wraz z księgozbiorem bernardyńskim w bibliotece seminarystycznej znalazły się 3 woluminy z księgozbioru prywatnego Macieja „Slywniczki” (Sliwiczki, Śliwnicki) – prepozyta poznańskiego i archidiakona gnieźnieńskiego⁴⁸.

Bernardyni do Kalisza zostali sprowadzeni w 1465 r.⁴⁹, a klasztor wzniesiono w 1594 r., jego kasata nastąpiła w 1864 r. Klasztorna biblioteka w XVII wieku składała się z 1,4 tys. wol., na które złożyły się dzieła kaznodziejskie (644), teologiczne (287) czy ascetyczne (144). W czasie trwania Księstwa Warszawskiego została zamieniona na szpital, a sama ksiąźnica znacznie

⁴⁵ K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1, Lwów 1933, s. 310.

⁴⁶ BSWł XV.F.662, XV.F.687, XV.F.721, XV.F.728, XV.F.780, XV.F.790, XV.F.820, XV.F.835, XV.F.865,1, XV.F.890, XV.F.904, XV.F.926, XV.F.932, XV.F.938, XV.F.958, XV.F.1006, XV.F.1040, XV.F.1154, XV.F.1177, XV.F.1183, XV.F.1255, XV.Q.200adł., XV.Q.20adł, XV.Q.312, XV.Q.376, XV.Q.386, XV.Q.435, XV.Q.529, XV.Q.545, XV.Q.546, XV.Q.548adł., XV.O.56.

⁴⁷ BSWł XV.F.684/1, XV.F.841/1, XV.F.863, XV.F.917, XV.F.930/1, XV.F.1019/1, XV.F.1111, XV.F.1138/1, XV.F.1157/1, XV.F.1206, XV.F.1217, XV.F.1249, XV.Q.227adł., XV.Q.244, XV.Q.313adł, XV.Q.377, XV.Q.382adł, XV.Q.439, XV.Q.471, XV.Q.528, XV.Q.558adł, XV.O.26, XV.O.47, XV.O.48adł.,

⁴⁸ BSWł XVI.F.4141; XVI.F.4483; XVI.F.4565.

⁴⁹ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 54; *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, pod red. H.E. Wyczawskiego, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 107-108; K. J. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, Lwów 1933, s. 559; K. Walczak, *Zarys dziejów bibliotek miasta Kalisza*, Kalisz 1984, s. 3; tenże, *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793-1945*, Kalisz 1996, s. 113-115.

ucierpiała. E. Słodkowska oszacowała zasób biblioteczny na ok. 1,2 tys. woluminów. Po kasacie klasztoru w 1864 r. kolekcja uległa rozproszeniu i fragmenty jej zbiorów powędrowały m.in. do Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, seminaryjnej w Sandomierzu oraz seminarium archidiecezjalnego w Poznaniu⁵⁰. Część księgozbioru kaliskiego została przewieziona do Włocławka pod koniec 1868 r. Druki po bernardynach kaliskich znajdują się także w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu⁵¹.

Kolejna bernardyńska biblioteka znajdowała się w **Kazimierzu Biskupim**⁵². Bernardyni przebywali tam w latach 1514-1898⁵³. Księgozbiór powiększał się poprzez dary m.in. od sędziego ziemskiego z Kalisza Jana Izdubińskiego, który pozwolił na zabranie książek z kościoła parafialnego w Izdbnie, a miejscowy kanonik Jan Dominowski w 1608 r. przekazał swoją prywatną bibliotekę klasztorowi⁵⁴. Biblioteka w pierwszej połowie XIX wieku mogła zawierać ok. 1 tys. woluminów⁵⁵. Po kasacie biblioteka bernardyńska miała zostać wysłana do Rosji, jednakże decyzję cofnięto, a woluminy zostały przewiezione do Włocławka 30 września 1905 r.⁵⁶ O przeniesieniu zbiorów do stolicy diecezji kujawsko-kaliskiej donosił również K. Kantak⁵⁷.

Stan obecny inkunabułów 67 wol., XVI w. - 116 wol. (dodatkowo 12 wol. w dziale dubletów) i stanowią fragment 225 wszystkich zachowanych starych druków. Wraz z przejętym księgozbiorem bernardyńskim do biblio-

⁵⁰ E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1830. Część II – Biblioteki kościelne*, [w:] *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury*, pod red. J. Kosteckiego, t. 5, Warszawa 1994, s. 63; W. Murawiec, *Kalisz*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 107-108.

⁵¹ W. Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002, poz. 80.

⁵² H.E. Wyczawski, *Klasztor bernardynów w Kazimierzu Biskupim 1514-1896*, [w:] *Dzieje kultu Pięciu Braci Męczenników w Polsce i Europie. Dzieje Kazimierza Biskupiego*, cz. 2, red. A. Szymkowski, Kazimierz Biskupi 2002, s. 121; K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 277; Wojtkowski, *Głosy*, s. 4; L. Dobrzyńska-Rybicka, *Dwie wielkopolskie biblioteki klasztorne (bernardynów w Kazimierzu Biskupim i reformatów w Woźnikach)*, „Zapiski Muzealne” 1917/1918, z. 2-3, s. 3-29; zob. *Katalog starych druków Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Polonika XVI w.*, oprac. E. Stelmaszczyk, Poznań 1991, indeks proveniencji

⁵³ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 54;

⁵⁴ H.E. Wyczawski, *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 131.

⁵⁵ E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1831. Część II*, s. 64.

⁵⁶ Informacja na inkunabułach XV.F.1244, XV.F.1273, XV.F.1274 pisana ręką ks. S. Chodyńskiego o treści „Z Kazimierza 1905- 30/IX X.Ch”. Dane wskazane przez ks. K. Rulkę 20 kwietnia 2013 r.

⁵⁷ K.J. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, Lwów 1933, s. 559.

teki trafił fragment księgozbioru kanonika kruszwickiego Jana Dominowskiego (Dominowski, Jan z Poznania, 1579, 1583)⁵⁸, który przekazał tam swoją bibliotekę w 1608 r. Swoimi księgami obdarował również cystersów z Pelplina⁵⁹. Książki po bernardynach z Kazimierza Biskupiego można odnaleźć jeszcze w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece w Bydgoszczy⁶⁰.

Data fundacji każdego bernardyńskiego klasztoru jest również momentem, w którym należy upatrywać początku tworzenia księgozbioru podręcznego, powstającego poprzez dary, prace skryptorów czy zakupów. W **Kole** u schyłku XV wieku funkcjonowało studium teologiczne, które wymagało niezbędnych ksiąg. W tym czasie kilka pozycji książkowych przekazał proboszcz szpitala św. Ducha w Kole – Stanisław Czarnopawłowicz. Najbujniejszy rozkwit księgozbioru nastąpił pod koniec XVI wieku i w pierwszej połowie wieku następnego. Pierwszy znany katalog pochodzi z 1647 r. i został sporządzony przez definitora zakonu o. Augustyna Cieplińskiego, który spisał wszystkie biblioteki i archiwa klasztorne na terenie Wielkopolski⁶¹. W drugiej połowie XVII wieku biblioteka liczyła ok. 1 tys. woluminów⁶². Pierwotny księgozbiór bernardynów kolskich, składający się z rękopisów i inkunabułów zawierał dzieła kaznodziejskie i z zakresu bibliistyki. Pewien obraz księgozbioru można zauważyć na podstawie opracowania Alicji Szulc, która przedstawiła wstępną analizę wykazu biblioteki kolskiej z 1848 roku⁶³. Wykaz został sporządzony w obecności gwardiana

⁵⁸ BSWI XV.F.960, 1, XV.Q.552, XVI.F.4135, XVI.F.4425, XVI.F. 4450, XVI.Q.3394, XVI.Q.3539, XVI.Q.3552, XVI.Q.3671, XVI.Q.3800, XVI.O.747, XVI.O.847, XVI.O.1097-1099, XVI.O.1620, XVI.O.1758, XVI.O.1818, XVI.O.1885, XVI.O.2000, XVI.O.2023, XVI.O.2134.

⁵⁹ J. Tondel, *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Pelplin 2007, s. 506; L. Dobrzyńska-Rybicka, *Dwie wielkopolskie biblioteki*, s. 7; H.E. Wyuczawski, *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 131; jeszcze trzy druki XVI-wieczne z księgozbioru Jana Dominowskiego znajdują się w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zob. E. Stelmaszczyk, *Katalog starych druków Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Polonica XVI wieku*, Poznań 1991, poz. 18-19.

⁶⁰ *Katalog inkunabułów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, oprac. J. Ociepa, Bydgoszcz 1999, poz. 79.

⁶¹ APMK, W-33. *Topographica ac chronologia conventuum Maioris Poloniae descriptio*, K. Kantak, Bernardyni, t. 2, s. 328, cyt. za A. Szulc, *Kultura umysłowa bernardynów w okresie średniowiecza*, [w:] *Bernardyni w Kole (materiały z sesji naukowej, która odbyła się 9 czerwca 2006 roku w Kole z okazji 540. rocznicy fundacji kolskiego klasztoru)*, Koło 2006, s. 66, przyp. 69.

⁶² K. Grudziński, *Kolo*. [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 144

⁶³ APMK, W-12, Akta Prowincji Wielkopolskiej M. B. Anielskiej Zakonu Bernardynów XVIII-XIX w. (s. 433-454. Wykaz Biblioteki przy klasztorze księży Bernardynów w mieście

Ludwika Filmutha, przewodniczącego „Delegacji powołanej do spisania majątku duchownego kościoła i klasztoru Księży Bernardynów”. Księgozbiór liczył wtedy 1871 woluminów, na co złożyło się 459 woluminów - Concionatores, 244 - Kazań polskich, Pismo Święte wraz z komentarzami (218), literatura moralna i ascetyczna odpowiednio 186 i 140 woluminów, historia (86), logika (68), Controversista - 67. Klasztor w Kole był klasztorem etatowym, czyli funkcjonował przez cały okres zaborów, jednakże jego księgozbiór został rozproszony, czemu wyraz w swoim opracowaniu na temat miasta daje Michał Rawita-Witanowski, gdzie pisze: „Sami oglądaliśmy w prywatnych zbiorach rzadkie inkunabuły, opatrzone «exlibrisami» tutejszego klasztoru” przy okazji wymieniając cenne pozycje przytoczone chociażby w *Encyklopedii kościelnej*⁶⁴. Kolska biblioteka klasztorna pomimo kasaty pozostała na miejscu i w XX wieku składała się z ok. 500 woluminów głównie treści teologicznej, w tym z inkunabułów. Jak donosi Edward Chwalewik był to zasób ksiąg zniszczonych wilgocią i przez robactwo⁶⁵. W 1884 lub 1892 roku fragment zasobu książkowego został przejęty przez bibliotekę seminaryjną⁶⁶. Obecnie w zbiorach włocławskich znajduje się 117 wol. (z czego 24 to dublety), a wśród nich inkunabuły -13 wol. i druki z XVI wieku - 27 wol. (dodatkowo jeden druk w dubletach).

Biblioteka bernardyńska w **Warcie** w 1843 r. była zaopatrzona w 2453 dzieła, z czego 512 stanowiły prace w języku polskim⁶⁷. Po kasacie klasztoru w 1898 r. władze carskie zabrały znaczą część zbiorów bibliotecznych pozostawiając jedynie „sto kilkadziesiąt książek”. Fragment tych pozostałości został przewieziony do Włocławka, ale dopiero po 1904 r.⁶⁸ Stan zachowania w zbiorze włocławskim to 86 wol. (z czego 16 w dziale dubletów), czego

Kole znajdujące się, z 1848 r.), cyt. za A. Szulc, *Kultura umysłowa bernardynów w okresie średniowiecza*, s. 66, przyp. 68, s. 67.

⁶⁴ M. Rawita-Witanowski, *Wielkopolskie miasto Koło, jego przeszłość i pamiątki*, Piotrków 1912, s. 103.

⁶⁵ E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t.1, Warszawa 1926, s. 166.

⁶⁶ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 278; oraz notka na inkunabule BSWI XV.Q.527 pisana ręką ks. S. Chodyńskiego „Z Koła 1892”. Tutaj pragnę podziękować za uzyskaną wskazówkę od ks. K. Rulki dnia 20 kwietnia 2013 r.

⁶⁷ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 283; S. Chodyński, *Seminarium*, s. 286-287; J. Wojtkowski, *Głosy i drobne teksty polskie do 1550 roku z inkunabułów Klisza, Kazimierza Biskupiego, Koła, Sieradza i Warty. Zebrał i wydał...*, Poznań 1965, s. 74-88; 97-109; A. Chodyński, *Miasto Warta*, „Biblioteka Warszawska” 3, 1860, s. 702.

⁶⁸ K. Grudziński, *Warta*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 424; K.J. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, s. 559.

inkunabuły stanowią 23 poz., a druki XVI-wieczne 26 wol. (dodatkowe 3 w dubletach).

Niestety brak bliższych informacji o księgozbiorze bernardynek z **Warty** i **Wielunia**. Z Warty zachowały się dwa druki XVI-wieczne w dziale dubletów. Całość zasobu to siedem starych druków. Z kolei z Wielunia w zbiorach wrocławskich jest przechowywanych sześć woluminów, w tym jeden druk kaznodziejski z XVI wieku⁶⁹.

Bardzo skromny fragment zbiorów bernardyńskich z **Widawy** zachował się we wrocławskiej bibliotece seminaryjnej, ponieważ tylko jeden druk XVI-wieczny⁷⁰. Wzmianki o bibliotece sięgają roku 1633, kiedy pewien profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego przekazał kościołowi w Widawie 300 dzieł. Ze względu na prowadzoną akademię w XVI-XVII wieku księgozbiór był pieczołowicie pomnażany i nie szczędzono na niego wydatków, a w 1736 r. księgi oddano do oprawy. W 1753 r. przebudowano pomieszczenia biblioteczne i tym samym zbiór książkowy został umieszczony w nowej sali. Po kasacie klasztoru księgozbiór został wywieziony do Petersburga⁷¹ i możliwe, że właśnie tą daleką drogą dostał się do Wrocławka. Jeszcze jedna pozycja została odnotowana wśród poloników XVII-wiecznych w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy⁷².

Z kolei do **Złoczewa** bernardyni zostali wprowadzeni w 1608 r. Jak odnotowano pod rokiem 1643, istniało tam skryptorium ksiąg liturgicznych, co miało zapewne wpływ na pomnażanie i dbanie o księgozbiór. W 1816 r. biblioteka była zaopatrzona w 1100 dzieł⁷³. Zmierzch klasztoru nastąpił w 1864 r. W okresie października i listopada 1868 r. seminarium wrocławskie przejęło woluminy po bernardynach (357 książek)⁷⁴, obecnie w zbiorach zachowało się 197 starych druków, z czego 59 znajduje się w dziale dubletów. Do najstarszych druków należy 10 inkunabułów oraz

⁶⁹ BSWI XVI.O.276.

⁷⁰ BSWI XVI.F.4002.

⁷¹ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 54; H.E. Wyczawski, *Widawa*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 428; E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1830. Część II – Biblioteki kościelne*, s. 80.

⁷² *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Część III. Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka, Warszawa 1976, poz. 719.

⁷³ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 287; Chodyński, *Seminarium*, s. 286; H.E. Wyczawski, *Złoczew*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 463.

⁷⁴ BSWI. Zbiór Adama Chodyńskiego, korespondencja z lat 1867-1903, list ks. Z. i S. Chodyńskich z dn. 4 I 1867 r. cyt za. K. Rulka, *Księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego*, s. 222.

48 druków XVI-wiecznych (dodatkowo w dziale dubletów 9 woluminów). Druki proveniencji złoczewskiej są jeszcze przechowywane w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu⁷⁵.

Tabela 9. Wielkopolskie klasztory bernardyńskie i ich inkunabuły oraz druki XVI-wieczne w zbiorach biblioteki seminaryjnej we Włocławku

Miejscowość	Inkunabuły	Druki z XVI w.
Kalisz	57 wol.	167 wol.
Kazimierz Biskupi	67 wol.	128 wol.
Koło	13 wol.	28 wol.
Warta	23 wol.	29 wol.
Widawa	-	1 wol.
Złoczew	10 wol.	57 wol.

Źródło: Opracowanie na podstawie kartoteki proveniencyjnej starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

Zakony franciszkańskie: franciszkanie konwentualni

W księgozbiorze biblioteki seminaryjnej odnotowano dwa zbiory klasztorne z terenów wielkopolskich, a mianowicie z Kalisza i Pyzdr.

Pierwszy z wymienionych klasztorów został ufundowany w 1257 r., a zniesiony w 1868 r. według Piotra Pawła Gacha. Pomimo że kasata nastąpiła w 1868 r., to klasztor kaliski został wyznaczony na klasztor etatowy, co przedłużyło jego funkcjonowanie do 1902 r. Kaliski zbiór książkowy należał do znaczniejszych i był porównywalny z bibliotekami gromadzonymi przez cystersów czy benedyktynów. Jego dzieje i znaczenie dla kultury lokalnej zostało niedawno omówione w już przytoczonej pracy K. Walczaka, E. Andrysiak, A. Walczak-Niewiadomskiej i Moniki Polińskiej-Jurczak. Były to referaty wygłoszone podczas sesji poświęconej franciszkanom kaliskim z 2007 r.⁷⁶

⁷⁵ W. Wydra, dz. cyt., poz. 163.

⁷⁶ K. Walczak, E. Andrysiak, dz. cyt., s. 159-170; A. Walczak-Niewiadomska, *Ksiądz Jan Sobczyński a księgozbiór klasztoru franciszkanów w Kaliszu*, [w:] *Franciszkanie kalisy w ciągu wieków 1257-2007*, pod red. S.C. Napiórkowskiego, G. Kucharskiego, Kalisz 2008, s. 171-176; M. Polińska-Jurczak, dz. cyt., s. 177-192; S. Przygodzki, *Losy bernardynów kaliskich i klasztoru w okresie zaborów (1793-1914)*, [w:] tamże, s. 193-218; Zob. jeszcze: K. Walczak, *Biblioteki Kalisza*, s. 106-112; tenże, *Zarys dziejów bibliotek*, s. 3,

Klasztor franciszkanów konwentualnych w Kaliszu do końca XVIII wieku drogą darów i zakupów zgromadził bibliotekę liczącą prawie 6 tys. wol. Przeważała tematyka teologiczna, w obrębie której była liturgika, prace teologiczne, scholastyczne, a także dzieła historyczno-prawne, posiadano pewien zasób skryptów do nauki w studium zakonnym⁷⁷. Biblioteka mieściła się w klasztorze na pierwszym piętrze, obok kaplicy i dwudziestu dwóch cel przeznaczonych dla zakonników⁷⁸. E. Słodkowska przypuszcza, że biblioteka mogła się składać z 200 wol., co nie zostało potwierdzone przez badania K. Walczak⁷⁹. W 1867 r. Rząd Gubernialny Kaliski zamieścił informację, że biblioteka ta istnieje i składa się z 146 tomów⁸⁰. Księgozbiór wymienia również Franciszek Radziszewski bez podania szczegółów na temat jej zasobów⁸¹.

Książnica seminaryjna nie przejęła księgozbioru franciszkańskiego w czasie intensywnej ich zwózki w 1868 r. Już w 1802 r. biblioteka franciszkańska została przeniesiona do klasztoru w Grabowie nad Prosną. Jej kolejny fragment wraz z archiwum po likwidacji kaliskiego domu franciszkanów został przekazany z inicjatywy ks. Józefa Szafnickiego do kolegiaty NMP w Kaliszu. Natomiast część historyczna została przejęta przez ks. Jana Sobczyńskiego i umieszczona w pomieszczeniach parafii św. Mikołaja. Księgi franciszkanów konwentualnych mogły trafić do biblioteki seminaryjnej wraz z księgozbiorem ks. Sobczyńskiego, jak również z przekazanym ponad tysięcznym zbiorem kolegiackim w 1980 r.⁸²

Zapiska proveniencyjna: „Bibliotheca conventus calissiensis S. [ancti] Stanislai” lub w zbliżonym brzmieniu w zbiorach wrocławskich widnieje na jednym inkunabule⁸³ oraz czterech woluminach XVI-wiecznych⁸⁴. Całościowy stan zachowania w świetle kartoteki proveniencyjnej wynosi 13 wol., w tym dwa w dziale dubletów. Zbiory franciszkanów można od-

⁷⁷ K. Walczak, E. Andrysiak, dz. cyt., s. 162.

⁷⁸ J.A. Splitt, *Kościół i klasztor franciszkanów w Kaliszu*, [w:] *Franciszkanie konwentualni i klaryski w Wielkopolsce od XIII do XIX wieku*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2006, s. 164.

⁷⁹ E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1831. Część II*, s. 63.

⁸⁰ M. Polińska, *Biblioteka klasztorna ojców franciszkanów w Kaliszu*, „Lignum Vitae” 2005, s. 381;

⁸¹ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 54; F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach*, Kraków 1875, s. 22.

⁸² K. Walczak, E. Andrysiak, dz. cyt., s. 165; K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 272.

⁸³ BSWI XV.F.1149.

⁸⁴ BSWI XVI.F.4258, XVI.Q.3541, XVI.O.582, XVI.O.1102.

należć w zbiorach Ossolineum⁸⁵, Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy⁸⁶, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie⁸⁷.

Drugi z wymienionych klasztorów franciszkanów konwentualnych znajdował się w **Pyzdrach**⁸⁸ i był usytuowany przy kościele pod wezwaniem Ścięcia Głowy św. Jana Chrzciciela. Kościół istniał już w XIII w., a franciszkanie byli w Pyzdrach do kasaty w 1864 r.⁸⁹ Biblioteka franciszkańska powiększała się głównie za czasów gwardiana O. Ofierzyńskiego w pierwszej połowie XVIII wieku. W 1768 r., w czasie wielkiego pożaru, księgozbiór został uratowany i od tamtej pory nie był pomnażany. W latach 1784-1810 zakupiono tylko jedną książkę. Liczba ksiąg była szacowana przez historyków na kilka tys. woluminów. Niestety w wyniku zacieku, spowodowanego niedbalstwem zakonników doszło do zniszczenia znacznej części zbiorów. Według doniesień Roberta Michała Czernika w 1865 r., w momencie konfiskaty majątku konwentu na rzecz skarbu, w klasztorze było przechowywanych 612 woluminów⁹⁰.

Biblioteka seminaryjna przejęła księgozbiór w 1868 r. w liczbie 726 książek. Obecny stan zachowania to 107 wol. (z czego 36 znajduje się w dubletach), w tej grupie odnotowano sześć inkunabułów oraz 24 druki z XVI wieku (dodatkowo w dubletach 7 wol.).

Pojedyncze egzemplarze z biblioteki w Pyzdrach znajdują się w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. E. Raczyńskiego w Poznaniu⁹¹, jak również w Bibliotece Kórnickiej PAN, w której przechowywanych jest przynaj-

⁸⁵ *Katalog starych druków Biblioteki zakładu Narodowego Im. Ossolińskich. Polonica wieku XVII, t. 9. Indeksy*, Wrocław 1997, poz. 2499b, 7161b.

⁸⁶ *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Część III. Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka, Warszawa 1976, poz. 230.

⁸⁷ *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t.1, cz. II – XVI w.: A, oprac. T. Komender, Warszawa 1994, poz. 84.

⁸⁸ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 282; S. Chodyński, *Seminarium*, s. 286; J. Łojko, *Dzieje miasta do roku 1793*, Pyzdry 2007, s. 203-205; „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 55; F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach*, Kraków 1875, s. 22.

⁸⁹ J. Piasecki, *Opisanie klasztorów i kościołów księży franciszkanów prowincji polskiej. Kościół i klasztor w Pyzdrach*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 5, 1843, s. 128-140.

⁹⁰ R.M. Czerniak, *Klasztor franciszkanów w Pyzdrach*, [w:] *Franciszkanie konwentualni i klaryski w Wielkopolsce od XIII do XIX wieku*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2006, s. 205; J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1858, s. 354.

⁹¹ K.Walczak, E. Andrysiak, dz. cyt., s. 164.

mniej pięć starych druków z XVI wieku⁹². Niektóre pozycje z klasztoru franciszkanów konwentualnych znalazły się w rękach prywatnych kolekcjonerów m.in. poznańskiego historyka Józefa Łukaszewicza, głównie te należące wcześniej do Juliana Ursyna Niemcewicza. Księgi z klasztoru franciszkanów znalazły się później także w księgozbiornie bernardynów kaliskich, czego przykładem może być druk św. Hieronima *Epistolae et tractatus* (Bazylea)⁹³.

Tabela 10. Wielkopolskie klasztory franciszkanów konwentualnych i ich inkunabuły oraz druki XVI-wieczne w zbiorach biblioteki seminaryjnej we Włocławku

Miejscowość	Inkunabuły	Druki z XVI w.
Kalisz	1 wol.	4 wol.
Pyzdry	6 wol.	31 wol.

Źródło: Opracowanie na podstawie kartoteki proveniencyjnej starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

Zakony franciszkańskie: franciszkanie-reformaci

Pierwsze klasztory reformackie powstawały na ziemiach polskich od 1587 r. Dbając o poziom wykształcenia zakonników w 1642 r. nakazano zakładanie bibliotek⁹⁴. Strukturę księżnic reformackich określono w przepisach ustanowionych podczas kongregacji zakonnych. Wchodziły w skład statutów prowincji i tworzyły osobny artykuł „De bibliothecis conventuum”⁹⁵. W księgozbiornie włocławskim można znaleźć fragmenty bibliotek franciszkanów-reformatów z Chocza, Kalisza, Konina, Lutomska i Wielunia.

⁹² Biblioteka Kórnicka PAN: Cim.Qu.2831, Cim.O.97, Cim.F.4065, Cim.Qu.3004, Cim.O.237, cyt. za J. Łojko, dz. cyt., s. 203-204,

⁹³ J. Wojtkowski, *Głosy i drobne teksty polskie do 1550 r.*, s. 23, nr 15, s. 36, nr 43.

⁹⁴ A.B. Sroka, *Prawo i życie polskich reformatów w 350 rocznicę powstania 1623-1973*, Kraków 1975, s. 146.

⁹⁵ M. Lademann, *Biblioteka oo. reformatów w Wejherowie*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 225-226; zob. E. Piszcz, *Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2, 1961, z. 1-2, s. 210-211; B. Iwańska-Cieślak, *Księgozbiór franciszkanów-reformatów we Włocławku w połowie XVII wieku w świetle katalogu z 1655 roku*, [w:] *Non cesso gratis agere Deo et hominibus. Prace ofiarowane Ojcu dr. Anzelmowi Januszowi Szeinke OFM z okazji Złotego Jubileuszu Kapłaństwa i ponad 50-lecia pracy historyczno-pisarskiej*, red. W. M. Michalczyk, C.M. Paczkowski, Kraków – Warszawa 2013, s. 573.

Klasztor franciszkanów-reformatów w **Chocz** został ufundowany przez bp. Andrzeja Lipskiego w 1623 r. i był usytuowany przy kościele pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Pozostałości po księgozbiornym przywieziono w 1868 r. Z zapiską proveniencyjną klasztoru franciszkanów-reformatów z Chocza we Włocławku jest obecnie przechowywanych 254 wol., z czego 83 znajduje się w dziale dubletów⁹⁶. Spośród tych pozycji wynotowano 6 inkunabułów⁹⁷ oraz 40 wol. druków z XVI w. (dodatkowo należy 4 wol. w dubletach). Wynotowano również 11 pozycji wydrukowanych w XVI w. z kolekcji Alberta Bużeńskiego⁹⁸.

Kaliski księgozbiór franciszkanów-reformatów⁹⁹, składający się głównie z dzieł teologicznych, osiągnął stan 2610 wol. w 1830 r. i był utrzymany w porządku przez braci zakonnych¹⁰⁰. Niestety na temat zasobu bibliotecznego niewiele napisano¹⁰¹. K. Walczak w swoim opracowaniu wręcz stwierdza, że nie wiadomo, co się stało z księgozbiorem po kasacie klasztoru w 1900 r. Tę lukę uzupełnia opracowanie K. Rulki dotyczące księgozbioru seminaryjnego w XIX i XX wieku, skąd dowiadujemy się, że biblioteka została przywieziona w 1910 r. do Włocławka i włączona do księgozbioru¹⁰².

Do naszych czasów w zbiorach włocławskich zachowało się 538 starych druków, w tym 167 wśród dubletów. W tej grupie zidentyfikowano trzy inkunabuły¹⁰³ i 45 druków XVI-wiecznych, do których należy doliczyć trzy

⁹⁶ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 55; S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, s. 286; K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 275.

⁹⁷ BSW1 XV.F.680, XV.F.745, XV.F.968, XV.Q.230(?), XV.Q.362adl, XV.O.34.

⁹⁸ BSW1 XVI.O.21, XVI.O.125adl., XVI.O.244, XVI.O.528, XVI.O.635, XVI.O.1216, XVI.O.1284, XVI.O.1563, XVI.O.1901, XVI.O.2026, XVI.O.2032; K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 275.

⁹⁹ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 275-276; Walczak, *Biblioteki Kalisza*; S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1904, s. 286; M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958, s. 40, 68.

¹⁰⁰ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 55; E. Stodkowska, s. 63; A. Chodyński, *Kościół i klasztor oo. Reformatów w Kaliszu*, Warszawa 1874, s. 64.

¹⁰¹ K. Walczak, *Biblioteki Kalisza*, s. 88-89, 117.

¹⁰² BSW1., Korespondencja ks. Chodyńskich z lat 1906-1919. List ks. Sobczyńskiego z dn. 12 XI 1910 r., cyt. za K. Rulka, *Księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego*, s. 222.

¹⁰³ BSW1 XV.F.605, XV.F.653/1, XVI.F.710/3.

w dziale dubletów. Pojedynczych druków należy jeszcze szukać w Ossolineum¹⁰⁴ czy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy¹⁰⁵

Z kolei franciszkanie-reformaci zostali sprowadzeni do **Konina** w 1631 r. i ulokowano ich przy kościele św. Marii Magdaleny. W 1792 r. w świetle wizytacji dla diecezji gnieźnieńskiej w klasztorze przebywało 12 zakonników, trzech kleryków i pięciu braci laików. Po powstaniu styczniowym zakonnicy zostali przeniesieni do Kalisza, a budynki klasztorne zostały przejęte przez żołnierzy rosyjskich z 13 kargopolskiego pułku draganów¹⁰⁶. Budynki klasztorne, przylegające do kościoła od strony wschodniej, tworzyły podkowę z wirydarzem pośrodku i rotundą ze stożkowatym dachem. Właśnie w rotundzie mieściła się biblioteka klasztorna. Jej księgozbiór został przewieziony do Włocławka w 1868 r. Stan obecny zachowanych starych druków wynosi 292, w tym 124 w dziale dubletów. Wśród tych druków wyodrębniono pięć inkunabułów¹⁰⁷, jak i 25 druków XVI-wiecznych (dodatkowo dubletów – 7 wol.).

Następna z wymienionych biblioteka reformacka w **Lutomiersku** została uwzględniona w informatorze F. Radziszewskiego¹⁰⁸. O jej planowanym przeniesieniu do włocławskiego seminarium duchownego donosił „Tydzień” piotrkowski, ukazujący się w latach 1873-1906. W 1900 r. biblioteka składała się z 1318 tomów i 19 rękopisów. Klasztor zostaje zniesiony w tymże roku, a książki przewiezione do Włocławka zostały 10 grudnia 1902 r.¹⁰⁹ Według E. Słodkowskiej w tymże roku planowano przetransportować rękopisy do Petersburga. Stan obecny w zbiorach biblioteki seminaryjnej wynosi 422 druki (z czego 149 w Dziale Dubletów), wśród nich są dwa inkunabuły¹¹⁰ oraz 10 druków z XVI wieku (dodatkowo 1 dublet).

Księgozbiory klasztorne znajdujące się w **Wieluniu**, jak większość tego typu, należały do cennych kolekcji. W statutach prowincji wielko-

¹⁰⁴ *Katalog starych druków Biblioteki zakładu Narodowego Im. Ossolińskich. Polonica wieku XVII*, t. 9. Indeksy, Wrocław 1997, poz. 3059b.

¹⁰⁵ *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Część III. Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka, Warszawa 1976, poz. 104.

¹⁰⁶ S. Paszek, M. Lechwar, *Klasztor oo. franciszkanów reformatów w Koninie*, Konin 2002, s. 28-30; K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 278; S. Chodyński, *Seminarium*, s. 286.

¹⁰⁷ BSWI XV.F.680, XV.F.775, XV.F.809, XV.F.948, XV.F.1155.

¹⁰⁸ F. Radziszewski, dz. cyt., s. 41.

¹⁰⁹ S. Chodyński, *Seminarium*, s. 288; „Tydzień” 1900, nr 35, s. 3, cyt. za J. Bogusławska, „Tydzień” piotrkowski (1873-1906) jako źródło do dziejów książki polskiej, „Roczniki Biblioteczne” 21, 1977, z. 1-2, s. 282, przyp. 140.

¹¹⁰ BSWI XV.Q.323adl., XV.Q.419adl.

polskiej franciszkanów-reformatów ogłoszonych w Rawiczu w 1757 r. nakładano na klasztory obowiązek zakupu raz w roku przynajmniej jednej książki z takich dziedzin, jak: filozofia, teologia, kaznodziejstwo i inne¹¹¹. Już w 1819 r. zainteresował się nimi Samuel Bogumił Linde, powołany przez ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Stanisława Kostkę Potockiego do tworzenia Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim, wywiózł najpierw z biblioteki kolegiackiej 119 woluminów, a następnie przy pomocy komisarza obwodowego został wysłany transport kolejnych 14 od bernardynek, 84 od Augustianów, a od franciszkanów-reformatów 91 zapewne wartościowych i cennych dzieł¹¹². Wtedy też Linde ocenił bibliotekę jako uporządkowaną i dobrze utrzymaną¹¹³.

W księgozbiorze seminaryjnym jest przechowywany fragment księgozbioru franciszkanów-reformatów¹¹⁴, który został przejęty jak większość księgozbiorów wielkopolskich w 1868 r. W dziale starych druków jest obecnie przechowywanych 352 poz., z czego 113 znajduje się w dubletach. Z najstarszych druków zachowało się 15 paleotypów¹¹⁵, XVI-wieczne to: 31 wol. (dodatkowo jeden w dziale dubletów). W zbiorze można jeszcze zidentyfikować pojedynczy wolumin należący do Józefa Sławskiego podzaskiego wieluńskiego (1765)¹¹⁶. Poza tym książki z Wielunia odnajdziemy również w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy¹¹⁷.

¹¹¹ S. Zabraniak, *Wieluński ośrodek kościelny w okresie staropolskim*, Lublin 2007, s. 255.

¹¹² „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 56; M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej*, s. 68; T. Olejnik, *Wieluń, dzieje miasta (1973–1945)*, Piotrków Trybunalski 2003, s. 184–185; A. Tomaszewicz, *Biblioteki, księgarnie i odczyty w Wieluniu – obrazki z życia miasta w XIX i początkach XX w.*, „Siódma Prowincja” 1996, nr 1, s. 44–45.

¹¹³ M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej*, s. 43.

¹¹⁴ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 284; M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej*, s. 43, 68.

¹¹⁵ BSW1 XV.F.602, XV.F.603, XV.F.606,1, XV.F.627, XV.F.630, XV.F.660, XV.F.812, XV.F.882, XV.F.888, XV.F.978,1, XV.F.1128, XV.Q.262, XV.O.35, XV.O.41.

¹¹⁶ BSW1 XVI.O.1902.

¹¹⁷ *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Część III. Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka, Warszawa 1976, poz. 1814.

Tabela 11. Zakony franciszkanów-reformatów i ich inkunabuły i druki XVI w zbiorach wrocławskiej biblioteki seminaryjnej

Miejscowość	Inkunabuły	Druki z XVI wieku
Chocz	6 wol.	44 wol.
Kalisz	3 wol.	48 wol.
Konin	5 wol.	25 wol.
Lutomiersk	2 wol.	11 wol.
Wieluń	15 wol.	32 wol.

Źródło: Opracowanie na podstawie kartoteki proveniencyjnej starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku.

Pojedyncze klasztory

Zakony reprezentowane przez pojedyncze kolekcje to: augustianie (Wieluń), cystersi i kapucyni (Łąd), dominikanie (Sieradz), jezuita (Kalisz), paulini (Wieruszów), pijarzy (Wieluń), premonstratensi (norbertanie, Witów).

Augustianie¹¹⁸ w **Wieluniu** i ich księgozbiór został wymieniony przy okazji zbiórki 84 książek przez S. B. Linde do biblioteki warszawskiej, wśród nielicznych woluminów znalazł m.in. cenne wydanie Joannesa de Turrecreamy *Expositio in Psalterium*¹¹⁹. E. Słodkowska przypuszcza, że biblioteka w 1830 r. mogła liczyć ok. 500 woluminów. Jedynie XIX/XX – wieczne katalogi biblioteki wrocławskiej potwierdzają przejście fragmentu ich zasobów i tam odnotowano tylko pojedyncze stare druki.

Biblioteka klasztorna w **Łądzie** należała początkowo do cystersów, a następnie została przejęta przez kapucynów. Pierwsza wzmianka o istnieniu klasztoru cystersów w Łądzie pochodzi z 1191 r. W 1819 r. klasztor uległ kasacji, ale zakonnicy przebywali tam dożywotnio, jeszcze do 1848 r. Następnie w 1850 r. z inicjatywy Gutowskiego klasztor został przejęty przez kapucynów. Jednak udzielone poparcie powstańcom styczniowym spowodowało zamknięcie klasztoru i wywózkę braci zakonnych na Sybir¹²⁰.

¹¹⁸ G. Uth, *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930.

¹¹⁹ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 53; M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, Wrocław 1958, s. 43.

¹²⁰ I.T. Kaczyński, *Cystersi w Polsce*, Warszawa 2010, s. 324; zob. jeszcze J. Domasłowski,

Na temat samej biblioteki cysterskiej wiadomo, że znajdowała się w klasztorze na piętrze, w skrzydle przylegającym do kościoła¹²¹. Składała się z dwóch sal. Powiększała się drogą darów i zakupów, a w 1800 roku przeprowadzono reorganizację z inicjatywy opata Mikołaja Łukomskiego i wtedy liczyła ok. 6 tys. wol. Książki należące do zakonu zostały oprawione i skatalogowane. W nieznanych okolicznościach, w 1810 r. biblioteka utraciła ponad 2 tys. tomów¹²². Lecz jeszcze w 1819 r. jej stan posiadania wynosił 5 tys. wol., w tymże roku S. B. Linde wyodrębnił z niej 3208 dzieł do zbiorów warszawskich. Następnie w 1832 r. Rosjanie wywieźli je wraz ze zbiorami warszawskimi do Moskwy¹²³. Odnotowano, że w 1821 r. biblioteka posiadała jeszcze 452 książki. Biblioteka nadal gromadziła księgozbiór. Puste regały swoimi kolekcjami zapełnili m.in. misjonarze i pijarzy warszawscy¹²⁴. W momencie przybycia kapucynów w bibliotecę znajdowało się jedynie „ze trzydzieści szpargałów bez okładek i kilkanaście Psalterzy z Chóru Zakonnego”¹²⁵.

Po wprowadzeniu nowego zakonu do klasztoru łódzkiego zorganizowano tam w 1852 r. studium teologiczne, gdzie wykładano: gramatykę, retorykę, język łaciński i polski, logikę, kosmologię, ontologię, psychologię teoretyczną, w następnych latach: teologię moralną, dogmatyczną, kaznodziejstwo. Tym samym istotne było bieżące uzupełnianie zbiorów bibliotecznych. W 1855 r. księgozbiór klasztorny na nowo został uporządkowany i spisany przez o. Leandera Lendziana¹²⁶. Było to również

Kościół i klasztor w Łądzie, Warszawa 1981, s. 22, 136-137.

¹²¹ J. Grzeszewski, *Ze stanu badań nad księgozbiorami cysterskimi w Polsce*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 328, „Bibliologia” 2-3, 1998, 331-347; R. Witowski, *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, [w:] *Monasticum Cisterciense Poloniae*, t. 1. *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 151-171.

¹²² M. Kamiński, *Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie*, Warszawa 1936, s. 172-173.

¹²³ M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej*, s. 35; E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. 1, s. 277; Zbiory zostały zwrócone Bibliotece Narodowej w latach 30-tych XX wieku.

¹²⁴ Możliwe, że tą drogą książki misjonarzy i pijarów warszawskich znalazły się w zbiorach biblioteki seminaryjnej we Włocławku. Te proveniencje odnotowuje zarówno katalog Chodyńskiego, jak i późniejszy pięciotomowy.

¹²⁵ J. Domasłowski, dz. cyt., s. 136.

¹²⁶ F.J. Duchniewski, *Polska prowincja kapucynów w XIX wieku (1795-1864)*, Lublin 1987, s. 246. (*Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczkowski, t. 4. *Polska Prowincja Kapucynów*, cz. 1)

wynikiem reform o. Beniamina Szymańskiego, sporządzonych w duchu encykliki *Ubi primum arcano* wydanej przez Piusa IX 17 kwietnia 1847 r., w której wzywano zakony „do odnowy gorliwości według pierwotnego ducha i myśli założycieli”. Tym samym, jeśli w klasztorze funkcjonowały studia, biblioteka powinna być zaopatrzona w podręczniki do nauki, zamiast wcześniejszego dyktowania¹²⁷.

Księgozbiory cystersów, jak i kapucynów miały być przewiezione do Włocławka po 1864 r.¹²⁸ Część księgozbioru cysterskiego znalazła się w bibliotece kościoła parafialnego w Ciężeniu i również tą drogą książki klasztorne mogły wejść do zbioru seminaryjnego. Została ona przekazana do Włocławka w czerwcu w 1946 r.¹²⁹ Obecnie jest tutaj przechowywanych 56 starych druków, a wśród nich dziewięć woluminów XVI-wiecznych (jeszcze trzy w dziale dubletów). Znaczny fragment tego zbioru nadal jest przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie¹³⁰.

Z kolei księgozbiór kapucyński został przejęty w liczbie 3576 pozycji na przełomie października i listopada 1868 r. Obecnie zachowały się jedynie 474 pozycje, z czego 152 znajdują się w dziale dubletów¹³¹. Stan posiadania inkunabułów to: 2 wol., a z XVI wieku – 22 wol. (dodatkowo 4 w dziale dubletów). Pozostałości tego księgozbioru odnotowano również w Bibliotece Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, poza tym jeszcze w bibliotekach: Warszawy, Petersburga, Berlina, Wiednia, Krakowa czy Lwowa.

Do wyjątkowo cennych i zasobnych bibliotek należy zaliczyć księgozbiór jezuitów w **Kaliszu**. Znajdowała się ona przy kościele św. Wojciecha

¹²⁷ J. Marecki, R. Prejs, *Zarys historii kapucynów w Polsce*, Kraków 2004, s. 77.

¹²⁸ K. Rulka, *Ląd*, [w:] *Rocznik diecezji włocławskiej. Rok 1991*, Włocławek 1991, s. 635; tam bibliografia, zob. W. Gawrecki, *Początek i wzrost benedyktyńsko-cysterskiego zakonu łącznie i klasztoru łódzkiego...* „Pamiętnik Religijno-Moralny” 10, 1846, s. 518-543; *Wiadomość historyczna o opactwie i kościele w Łądzie*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” Ser. 2, t. 1, 1858, s. 5-30, 121-149, 241-261. [254-260]

¹²⁹ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 287.

¹³⁰ *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t.1, cz. II – XVI w.: A, oprac. T. Komender, Warszawa 1994, poz. 20 i następne. Razem w zbiorach tej biblioteki jest przechowywanych 389 starych druków z tego klasztoru zob. art. M. Czapnik, *Stare druki po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Przyczynek do rekonstrukcji rozproszonych księgozbiorów* [opublikowany w niniejszym tomie]

¹³¹ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 279.

i Stanisława ufundowanym w drugiej połowie XVI w. Zakon jezuitów został w Polsce zniesiony w 1773 r., a klasztor po nich przejęli bonifratrzy.

Biblioteka kolegium jezuickiego w Kaliszu (Collegium Carncovianum) powstała głównie z darów arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego, który w 1585 r. przekazał książki spoza teologii i filozofii, gdyż te w 1584 r. poszły do Poznania. Księgozbiór kaliski otrzymał znaki własnościowe w postaci stempli i ekslibrisów. W 1598 r. arcybiskup przekazał kolejne dzieła, tym razem matematyczne, a w 1602 r. swój zasób biblioteczny z Łowicza. Rok 1636 przyniósł dar od instygatora koronnego Andrzeja Lisieckiego. Bibliotekę obdarowali również proboszcz Sobocki Prokop Brudecki i księgarz kaliski Andrzej Sobierajski. W 1650 r. na księgozbiór wydano 490 złoty polskich. Po 10000 złoty polskich przekazali Molska z domu Czarniecka w 1705 r. oraz kasztelan poznański Mączyński w 1749 r., Jeszcze w 1746 r. swoją kolekcję przekazał Franciszek Chęcki, sekretarz Augusta III. Sam Joachim Lelewel podkreślał, że biblioteka posiadała komplet ustaw synodalnych Polsce. W chwili kasaty biblioteka liczyła 10 tys. książek¹³².

Biblioteka seminaryjna w swoich zbiorach ma w sumie 21 starych druków, w tym z XVI wieku 10 woluminów¹³³. Fragmenty mniejsze i większe tego zbioru są przechowywane w Ossolineum¹³⁴ oraz Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie¹³⁵.

Kolejnym z omawianych księgozbiorów jest ten zgromadzony przez dominikanów z **Sieradza**. Do tej pory biblioteki dominikańskie doczekały się kilku przeglądów stanu badań, ostatni autorstwa Tomasza Stolarczyka¹³⁶.

¹³² L. Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, Kraków 1996, s. 261; C. Biernacki, *Jezuici w Kaliszu (1581-1773)*, „Biblioteka Warszawska” 1, 1857, s. 465-491; S. Chodyński, *Seminarium*, s. 382-387;

¹³³ BSW1 XVI.F.4102, XVI.Q.3814, XVI.O.22, XVI.O.520, XVI.O.1024, XVI.O. 1294, XVI.O.1547, XVI.O.1897, XVI.O.2125, XVI.O.2126.

¹³⁴ *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956, poz. 314b.

¹³⁵ *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t.1, cz. II – XVI w.: A, oprac. T. Komender, Warszawa 1994, poz. 35 i następne. W tej bibliotece jest obecnie przechowywanych 1041 starych druków proveniencji jezuitów kaliskich, zob. art. M. Czapnik, dz. cyt.

¹³⁶ K. Zawadzka, *Ze źródeł i stanu badań dotyczących dawnych klasztornych bibliotek dominikanów w polskich prowincjach*, „Nasza Przeszłość” 39, 1973, s. 215-226; B. Warząchowska, *Biblioteki klasztorne na łamach „Naszej Przeszłości”. Zarys problematyki*, ABMK 96, 2011, s. 200; T. Stolarczyk, *Biblioteki dominikańskie w średniowiecznej Polsce i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Aktualny stan badań i dalsze potrzeby*, [w:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010-2013*, pod red. Z. Kropidłowskiego, D. Spychały, Bydgoszcz 2014, s. 73-86.

Biblioteka została założona już w XVI wieku, a już w XVII składała się z 420 woluminów¹³⁷. W tym czasie biblioteka przejęła księgozbiór prywatny Feliksa z Sieradza (1537-1602) dominikanina, założyciela biblioteki klasztornej w Sieradzu. Jej zbiory podupadły na przełomie XVIII i XIX wieku, kiedy zamknięto nowicjat oraz studium. Około 1830 r. biblioteka w świetle zachowanego inwentarza obejmowała 1870 woluminów¹³⁸. Jeszcze w 1875 r. według doniesień F. Radziszewskiego libraria liczyła kilka tysięcy dzieł¹³⁹.

Pogorzelski w swojej pracy *Sieradz* opisuje bibliotekę klasztorną; „dziś już nie istnieje, a wiemy[,] że miała kilka tysięcy tomów. Po kassacie[!] klasztoru, narazie [!] została bez opieki, później przez uczonych, braci księży Zenona i Stanisława Chodyńskich zabrana do Włocławka, wcielona została do biblioteki[!] Seminarium Duchownego”¹⁴⁰. Książki zostały przejęte przez bibliotekę seminaryjną w styczniu 1883 r. w liczbie 1070 tomów¹⁴¹.

Obecny stan zachowania to 277 starych druków, z czego 39 w dziale dubletów. Dość liczną grupę stanowią inkunabuły, bo aż 46 wol., z kolei druki XVI-wieczne to 104 woluminy (dodatkowo 8 wol. w Dziale Dubletów). Księgi po dominikanach sieradzkich można odnaleźć w księgozbiornie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu¹⁴²

Następna z przywołanych wcześniej bibliotek należała do paulinów z **Wieruszowa**, gdzie zostali sprowadzeni przez Bernarda Wierusz Ko-

¹³⁷ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 283; J.A. Kosiński, Biblioteka dominikanów w Sieradzu, Łódź-Wrocław 1960 (praca mgr. w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, rps 162); M. Wiśnińska, *Kultura i oświata do końca XVIII wieku*, [w:] *Szkice z dziejów Sieradzkiego*, Łódź 1977, s. 175-177; J. Wojtkowski, *Głosy i drobne teksty polskie do 1550 roku s. 17-24*; J. A. Kosiński, *Bibliofilstwo o. Feliksa Gozdawy i dalsze dzieje biblioteki dominikańskiej w Sieradzu*, [w:] *Tē Deum laudamus. 75 lat Sióstr Urszulanek w Sieradzu. Materiały z sesji naukowej Sieradz, 27 września 1997 r.*, Sieradz 1998, s. 22-23; K. Rulka, *Księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego*, s. 222; obecnie w zbiorach biblioteki seminaryjnej są przechowywane 42 woluminy z księgozbioru Feliksa z Sieradza.

¹³⁸ J.A. Kosiński, *Biblioteka konwentu dominikanów w Sieradzu na przełomie XVI i XVII w.*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, t. 2, pod red. J. Kłoczковского, Warszawa 1975, s. 391-408; Z. Łuczak, *Dzieje bibliotek w Sieradzu od powstania miasta do końca XX wieku*, Sieradz 2007, s. 25-42, 62-65.

¹³⁹ F. Radziszewski, dz. cyt., s. 76.

¹⁴⁰ W. Pogorzelski, *Sieradz*, Włocławek 1927, s. 45.

¹⁴¹ BSWł,teczka: Notatki i spisy książek przekazanych do BSWł, list ks. Władysława Mikołajewskiego z dn. 29 I 1883 r. (z dopiskiem ks. Chodyńskiego), cyt. za: K. Rulka, *Księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego*, s. 222

¹⁴² W. Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002, poz. 63.

walskiego w 1401 r. W konwencji był przejściowo nowicjat oraz siedziba wizytatorów generalnych (o. Sebastiana Wichlińskiego - 1788-1795, Marcina Jasińskiego - 1795-1801). Od 1800 r. założono i prowadzono szkołę. Na mocy decyzji rządu pruskiego w 1796 r. zabrano im dobra ziemskie, a w 1864 r. klasztor uległ kasacji na mocy ukazu carskiego. W lutym 1865 r. zlicytowano sprzęty i bibliotekę paulińską¹⁴³. Po paulinach z Wieruszowa w zbiorach wrocławskich zostało się 207 pozycji, z czego 76 zostało umieszczonych w Dziale Dubletów. Wśród nich zidentyfikowano jeden inkunabuł¹⁴⁴, a druków XVI-wiecznych zachowało się 13 wol. (dodatkowo w dubletach dwie pozycje).

Pijarzy w **Wieluniu** prowadzili szkołę wydziałową, a pierwsza wzmianka o ich bibliotece pochodzi z 1687 r., kiedy posiadała ona ponad 400 książek. Była ona sukcesywnie powiększana i tak w 1756 r. zakupiono do niej 85 tomów, a wśród nich podręczniki i słowniki. Kolejnych zakupów dokonywano jeszcze w następnych latach i np. w 1768 r. zaopatrzone bibliotekę w dzieła filozoficzne. Po pożarze w 1795 r. zgromadzone woluminy znacznie ucierpiały, jednakże szybko uzupełniono braki. W 1809 r. roku sporządzono katalog, który obejmował 1300 tomów. E. Słodkowska stwierdza, że w 1830 r. księgozbiór ten składał się z 422 wol.¹⁴⁵. Biblioteka seminaryjna przejęła zbiory pijarskie w 1868 r. Jednakże zasób musiał być faktycznie o wiele większy, ponieważ do tej pory zachowało się samych starych druków 389, z czego 77 stanowią dublety. Wśród nich wynotowano 22 druki XVI-wieczne.

Ostatni z omawianych zbiorów został zgromadzony przez premonstratensów (norbertanów) z **Witowa**. Kościół został ufundowany przez biskupa płockiego Wita z Chotla w 1179 r., pod wezwaniem św. Marcina i Małgorzaty, a kasata klasztoru nastąpiła w 1819 r.¹⁴⁶ Biblioteka była ciągle

¹⁴³ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 284; J. Zudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość” 31, 1969, s. 223; zob. jeszcze: J. Maciejewski, *Z paulinami przez wieki*, Wieruszów, Wieruszów 2002, s. 39-43.

¹⁴⁴ BSWł XV.Q.327adl.

¹⁴⁵ „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 55, 197; K. Rulka, *Księgozbiory historyczne*, s. 284; A. Tomaszewicz, *Biblioteki, księgarnie i odczyty w Wieluniu – obrazki z życia miasta w XIX i początkach XX w.*, „Siódma Prowincja” 1996, nr 1, s. 42-44; T. Olejnik, dz. cyt., s. 184-188, 399-402 (wyd. z 2009, s. 140-143, 283-284); S. Zabraniak, *Wieluński ośrodek kościelny w okresie staropolskim*, Lublin 2007, s. 252-258.

¹⁴⁶ *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t.1, cz. II – XVI w.: A, oprac. T. Komender, Warszawa 1994, poz.4, 114, 149, 158?, 356, 440/a I, 440/d I 1, 451/b, 455/a, 468/c, 589, 612, 613.

pomnażana, m.in. pod koniec XVIII wieku otrzymała okazały dar od opata Kraszewskiego¹⁴⁷. Cytując doniesienia B. Linde: „Już też i Witów zdobyłem lecz dobywanie kosztowało mnie trzy dni czasu. Podług spisu miało tam być 4000 garnizonu, lecz wkrótce okazała się zdrada oczywista; półki stały nie pojedynczymi, jak uczciwość każe, rzędami, lecz częstokroć podwójnymi, nawet potrójnymi, tak że jedne drugie pokrywały. Pewno było wszystko do 7000. Wziąłem niewolnika 3975, a zappełniłem nimi, w niedostatku przyzwoitego pomieszczenia, 104 beczek wapniówek sulejowskich”¹⁴⁸. Nie wiadomo, w jaki sposób te osiem starych druków znalazło się w zbiorach seminaryjnych. Prawdopodobnie wraz z innymi księgozbiorem klasztornym. Wśród zachowanych druków odnotowano jeden druk XVI-wieczny¹⁴⁹. Po wstępnym rekonesansie badawczym zidentyfikowano dwa polonica z XVII wieku w zbiorach Biblioteki m. st. Warszawy¹⁵⁰.

Tabela 12. Inkunabuły i druki z XV-wieku w zbiorach pozostałych klasztorów wielkopolskich

Klasztor	Inkunabuły	Druki z XVI wieku
Augustianie - Wieluń	-	-
Cystersi - Łąd	-	12 wol.
Dominikanie - Sieradz	46 wol.	112 wol.
Jezuici - Kalisz	-	10 wol.
Kapucyni - Łąd	2 wol.	26 wol.
Paulini - Wieruszów	1 wol.	15 wol.
Pijarzy - Wieluń	-	22 wol.
Premonstratensi - Witów	-	1 wol.

Źródło: Opracowanie na podstawie kartoteki proveniencyjnej starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

¹⁴⁷ F. Radziszewski, dz. cyt., s. 119.

¹⁴⁸ M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej*, s. 45.

¹⁴⁹ BSWI XVI.Q.3098.

¹⁵⁰ *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Część III. Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka, Warszawa 1976, poz. 540, 2189.

Podsumowanie

W niniejszym opracowaniu zidentyfikowano 1029 woluminów inkunabułów i druków XVI-wiecznych, które są proveniencji 24 klasztorów wielkopolskich znajdujących się w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej. Stanowią one 30 % zasobu najstarszych druków z biblioteki seminaryjnej. Ich udział w tworzeniu biblioteki seminaryjnej jest niezaprzeczalny. W sposób znaczący wzbogaciły zasób inkunabułów i druków XVI-wiecznych, lecz nie tylko. Wśród nich znajduje się około 70 inkunabułów, na których kartach odnotowano glosy i drobne teksty w języku polskim, a pochodzą z Kalisza, Kazimierza, Koła, Sieradza i Warty¹⁵¹. Wśród nich również zidentyfikowano inkunabuły iluminowane chociażby z księgozbioru bernardynów z Kalisza¹⁵². Podobne przykłady można mnożyć.

Jak ważne dla współczesnych badań nad księgozbiórami klasztorными są nie tylko ich inwentarze¹⁵³, lecz również wszelkie katalogi biblioteczne¹⁵⁴, co zostało zaznaczone również poprzez analizę zapisek proveniencyjnych zestawień zbiorów przede wszystkim biblioteki seminaryjnej, ale również biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku. Jak w przypadku ks. Chodyńskiego rejestracja dawnych właścicieli była pewnym novum, tak w przypadku zestawień K. Piekarskiego było już przemyślanym założeniem badawczym¹⁵⁵.

¹⁵¹ J. Wojtkowski, *Glosy i drobne teksty polskie do 1550 roku z inkunabułów Klisza, Kazimierza Biskupiego, Koła, Sieradza i Warty. Zebrał i wydał...*, Poznań 1965, s. 5.

¹⁵² K. Walczak, *Biblioteki Kalisza*, s. 113.

¹⁵³ K. Warda, *Inwentarze bibliotek klasztornych jako źródło do dziejów książki polskiej w XIX wieku*, „*Studia o Książce*” 15, 1985, s. 120-121.

¹⁵⁴ K. Migoń, *Dawne katalogi biblioteczne jako źródło wiedzy o kulturze książki*, „*Roczniki Biblioteczne*” 49, 2005, s. 301.

¹⁵⁵ K. Piekarski, *O zadania i metody badań proveniencyjnych*, Kraków 1929.

The provenance structure of the Higher Clerical Seminary in Włocławek after the acquisition of monastic book collections of Greater Poland (incunabula and the sixteenth century prints)

Abstract: Seminar Library in Włocławek was being formed since the inception of the seminary in 1569. Its collection was enlarged through gifts and purchases. Yet in 1825 the book collection was only 1.6 thousand catalog items, which consisted of volumes belonging to the seminary and Congregation of Missionaries (they led seminary to 1864). The diversity of the library in its provenance was the consequence of transfer several old collections, including the deleted monasteries in Wielkopolska. In 1868 the remains of those libraries were collected by Stanisław Chodyński. The outcome was a sharp rise of amount of books in the seminar library, which reached the state of approx. 50 thousand in the late nineteenth century. The author will examine the structure of the provenance of prints of Wielkopolska monasteries on the basis of available sources before World War II, and present records of incunabula and sixteenth-century prints, including provenance records conducted by Kazimierz Rulka (former Director of the Seminar Library in Włocławek).

Keywords: incunabula, old prints, the Seminar Library in Włocławek, monastic library

Bibliografia

- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta Konsystorza Generalnego we Włocławku, Akta personalne: Lewandowski Piotr (1796-1844).
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Zespół Archiwum Kapituły Katedralnej we Włocławku, Dział IX. Akta różne I, sygn. 35(411) Catalogus Librorum Bibliotheca Seminarj Vladislaviensis, [w:] Visitatio generalis ecclesiae cathedralis Vladislaviensis per illum excellum et rnum dominum Valentinum Matthiam Bończa Tomaszewski Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopum Vladislaviensem seu Calissiensem, Ordinis S. Stanislai Imae classis equitem die 2 et sequentibus diebus mensis Augusti 1840 anno peracta.

- Archiwum Państwowe w Toruniu. Oddział we Włocławku. Inwentarz włocławskiego urzędu powiatowego 1867-1916, nr zespołu 9, nr wew. 6122: Pismo nr 2106 do Wydziału Skarbowego z dnia 3 maja 1867, Odpowiedź z dnia 23 maja 1867 do W[ielmoż]nego Naczelnika Powiatu Radziejowskiego.
- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (archiwum). Spis książek Biblioteki Seminarium Włocławskiego 1825 r.
- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (archiwum). Księga wypożyczeń Biblioteki Seminaryjnej we Włocławku [1825-1893].
- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (archiwum). Katalog książek Biblioteki Seminarium[!] Włocławskiego, vol. 1, spisał i uporządkował X. Stanisław Chodyński, [Włocławek] 1880.
- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (archiwum), bez sygn.: Catalogus Librorum Bibliothecae Seminarii Wladislaw[iensis], t. 1-5, [Włocławek] ok. 1890-po1919.
- Biblioteki Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. W.W. Żurek, Kielce 2005.
- Bieńkowska B. i in., *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy*, Warszawa 1994.
- Biernacki C., *Jezuici w Kaliszu (1581-1773)*, „Biblioteka Warszawska” 1, 1857, s. 465-491.
- Bogusławska J., „Tydzień” piotrkowski (1873-1906) jako źródło do dziejów książki polskiej, „Roczniki Biblioteczne” 21, 1977, z. 1-2, s. 247-287.
- Chodyński A., *Kościół i klasztor oo. Reformatów w Kaliszu*, Warszawa 1874.
- Chodyński A., *Miasto Warta*, „Biblioteka Warszawska” 3, 1860, s. 687-704.
- Chodyński S., *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1904.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie*, t.1, Warszawa 1926.
- Czerniak R.M., *Klasztor franciszkanów w Pyzdrach*, [w:] *Franciszkanie konwentualni i klaryski w Wielkopolsce od XIII do XIX wieku*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2006, s. 205-220.
- Dobrzyńska-Rybicka L., *Dwie wielkopolskie biblioteki klasztorne (bernardynów w Kazimierzu Biskupim i reformatów w Woźnikach)*, „Zapiski Muzealne” 1917/1918, z. 2-3, s. 3-29.
- Domasłowski J., *Kościół i klasztor w Łądzie*, Warszawa 1981.
- Duchniewski F.J., *Polska prowincja kapucynów w XIX wieku (1795-1864)*, Lublin 1987.
- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 62, 1864, s. 406-447.

- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 63, 1864, s. 14-37.
- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 7, 1822, nr 32, s. 404-411.
- Gach P.P., *Geografia strat zakonów polskich w końcu XVIII i w XIX wieku*, Rzym 1980.
- Gach P.P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.
- Gach P.P., *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1979.
- Gawrecki W., *Początek i wzrost benedyktyńsko-cysterskiego zakonu łącznie i klasztoru ładzkiego...* „Pamiętnik Religijno-Moralny” 10, 1846, s. 518-543.
- Gołdyn P., *Klasztor w Kole w okresie powstania styczniowego i po jego upadku, [w:] Bernardyni w Kole (materiały z sesji naukowej, która odbyła się 9 czerwca 2006 roku w Kole z okazji 540. rocznicy fundacji kolskiego klasztoru)*, Koło 2006, s. 10-20.
- Grudziński K., *Koło*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 144.
- Grzebień L., *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, Kraków 1996.
- Grzeszewski J., *Ze stanu badań nad księgozbiorami cysterskimi w Polsce*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 328, „Bibliologia” 2-3, 1998, 331-347.
- Grzybowski M.M., *Postawa Wincentego Chościak-Popiela, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 11, 1983, s. 257-272;
- Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1979.
- Iwańska-Cieślík B., *Inkunabuły w bibliotece kapituły katedralnej we Włocławku. Zarys problematyki*, [w:] *Książka w życiu Kościoła. Zbiór studiów*, pod red. T. Kruszewskiego, Toruń 2009, s. 17-56.
- Iwańska-Cieślík B., *Księgozbiór franciszkanów-reformatów we Włocławku w połowie XVII wieku w świetle katalogu z 1655 roku*, [w:] *Non cesso gratis agere Deo et hominibus. Prace ofiarowane Ojcu dr. Anzelmowi Januszowi Szeinke OFM z okazji Złotego Jubileuszu Kapłaństwa i ponad 50-lecia pracy historyczno-pisarskiej*, red. W. M. Michalczyk, C.M. Paczkowski, Kraków – Warszawa 2013, s. 573-586.
- Iwańska-Cieślík B., *Zarys dziejów biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku*, „Universitas Gedanensis” 20, 2008, nr 2 (36), s. 62-76.
- Iwańska-Cieślík B., *Zarys dziejów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (XVII-XX wiek)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 20, 2005, s. 153-170.

- „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” 3, 1830, s. 54-56.
- Kaczyński I.T., *Cystersi w Polsce*, Warszawa 2010.
- Kamiński M., *Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie*, Warszawa 1936.
- Kantak K., *Bernardyni polscy*, t. 1-2, Lwów 1933.
- Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t.1, cz. II – XVI w.: A, oprac. T. Komender, Warszawa 1994.
- Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1956.
- Katalog inkunabułów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, oprac. J. Ociepa, Bydgoszcz 1999.
- Katalog starych druków Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Polonika XVI w.*, oprac. E. Stelmaszczyk, Poznań 1991.
- Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Część III. Polonika XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka, Warszawa 1976.
- Katalog starych druków Biblioteki zakładu Narodowego Im. Ossolińskich. Polonika wieku XVII*, t. 9. Indeksy, Wrocław 1997.
- Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, pod red. H.E. Wyczawskiego, Kalwaria Zebrzydowska 1985.
- Kosiński J. A., *Bibliofilstwo o. Feliksa Gozdawy i dalsze dzieje biblioteki dominikańskiej w Sieradzu*, [w:] *Tē Deum laudamus. 75 lat Sióstr Urszulanek w Sieradzu. Materiały z sesji naukowej Sieradz, 27 września 1997 r.*, Sieradz 1998.
- Kosiński J.A., *Biblioteka dominikanów w Sieradzu*, Łódź-Wrocław 1960 (praca mgr. w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, rps 162).
- Kosiński J.A., *Biblioteka konwentu dominikanów w Sieradzu na przełomie XVI i XVII w.*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, t. 2, pod red. J. Kłockowskiego, Warszawa 1975, s. 391-408.
- Kujawski W., *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłowe*, Włocławek 2011.
- Kujawski W., *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach stolicy apostołskiej*, [w:] *Jan Paweł II. Apostoł prawdy*, pod red. J. Kędzierskiego, Włocławek 2005, s.188-199.
- Lademann M., *Biblioteka oo. reformatów w Wejherowie*, „Studia Pelplińskie” 27, 1998, s. 225-226.
- Lenart E., *Biblioteki bernardyńskie w Polsce od 2. poł. XV do końca XVIII wieku*, [w:] *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453-2003)*, pod red. W.F. Murawca, D.A. Muskusa, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 659-677.

- Librowski S., *Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1939-1945*. Ser. 1. *Ogólna*, ABMK 38, 1979, s. 255-258.
- Lutyński K., *Chocz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, szp. 203-204.
- Łodyński M., *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958.
- Łojko J., *Dzieje miasta do roku 1793*, Pyzdry 2007.
- Łuczak Z., *Dzieje bibliotek w Sieradzu od powstania miasta do końca XX wieku*, Sieradz 2007.
- Łukaszewicz J., *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1858.
- Maciejewski J., *Z paulinami przez wieki*, Wieruszów, Wieruszów 2002.
- Maleczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987
- Marecki J., R. Prejs, *Zarys historii kapucynów w Polsce*, Kraków 2004.
- Migoń K., *Dawne katalogi biblioteczne jako źródło wiedzy o kulturze książki*, „Roczniki Biblioteczne” 49, 2005, s. 301-310.
- Murawiec W., *Kalisz*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, pod red. H.E. Wyczawskiego, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 107-108.
- Nowicki R., *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945-1947*, Poznań 2006.
- Nowicki R., *Trzy listy ks. Stefana Wyszyńskiego i ks. Franciszka Korszyńskiego z lat 1945-1946 w sprawie rewindykacji Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Studia Gnesnensia” 2004, s. 263-270.
- Olejnik T., *Wieluń, dzieje miasta (1793-1945)*, Piotrków Trybunalski 2003.
- Paszek S., Lechwar M., *Klasztor oo. franciszkanów reformatów w Koninie*, Konin 2002.
- Piasecki J., *Opisanie klasztorów i kościołów księży franciszkanów prowincji polskiej. Kościół i klasztor w Pyzdrach*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 5, 1843, s. 128-140.
- Piekarski K., *O zadania i metody badań proveniencyjnych*, Kraków 1929.
- Piekarski K., *Włocławek. Biblioteka Kapitulna (druki XV i XVI wieku)*, Włocławek 1936 [maszynopis w zbiorach BSW],.
- Piszcz E., *Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2, 1961, z. 1-2, s. 210-211.
- Pogorzelski W., *Sieradz, Włocławek* 1927.

- Polińska M., *Biblioteka klasztorna ojców franciszkanów w Kaliszu*, „Lignum Vitae” 2005, s. 381-387.
- Polińska-Jurczak M., *Biblioteka klasztorna oo. Franciszkanów kaliskich po 1902 r. (księgozbiór, historia, współczesność)*, [w:] *Franciszkanie kaliszy w ciągu wieków 1257-2007*, pod red. S.C. Napiórkowskiego, G. Kucharskiego, Kalisz 2008, s. 177-192.
- Radziszewski F., *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach*, Kraków 1875.
- Rawita-Witanowski M., *Wielkopolskie miasto Koło, jego przeszłość i pamiątki*, Piotrków 1912.
- Rulka K., *Inkunabuly w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1996, nr 1/2, s. 58-65.
- Rulka K., *Księgozbiory historyczne w bibliotece seminarium duchownego we Włocławku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 1992, s. 269-291.
- Rulka K., *Księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku i jego opracowanie w XIX i XX wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humnaistycznzo-Społeczne”, z. 376, „Bibliologia” 5, 2006, s. 209-224.
- Rulka K., *Księgozbiór księży Chodyńskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Studia Włocławskie” 3, 2000, s. 418-438.
- Rulka K., *Ląd*, [w:] *Rocznik diecezji włocławskiej. Rok 1991*, Włocławek 1991, s. 635.
- Rulka K., *Straty Biblioteki Seminarium Duchownego Księża Chodyńskich w czasie II wojny światowej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 78, 1995, s. 436-444.
- Rulka K., *Zabór ksiąg z terenów diecezji kujawsko-kaliskiej w 1819 r.*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 76, 1993, nr 5-7, s. 144-153.
- Słodkowska E., *Biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1830. Część I*, [w:] *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*, pod red. J. Kosteckiego, t. 4, Warszawa 1992, s. 11-70.
- Słodkowska E., *Biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1830. Część II – Biblioteki kościelne*, [w:] *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury*, pod red. J. Kosteckiego, t. 5, Warszawa 1994, s. 11-98.
- Splitt J.A., *Kościół i klasztor franciszkanów w Kaliszu*, [w:] *Franciszkanie konwentualni i klaryski w Wielkopolsce od XIII do XIX wieku*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2006, s. 153-166.
- Sroka A.B., *Prawo i życie polskich reformatów w 350 rocznicę powstania 1623-1973*, Kraków 1975.

- Stelmaszczyk E., *Katalog starych druków Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Polonica XVI wieku*, Poznań 1991.
- Stolarczyk T., *Biblioteki dominikańskie w średniowiecznej Polsce i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Aktualny stan badań i dalsze potrzeby*, [w:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010-2013*, pod red. Z. Kropidłowskiego, D. Spychały, Bydgoszcz 2014, s. 73-86.
- Szulc A., *Kultura umysłowa bernardynów w okresie średniowiecza*, [w:] *Bernardyni w Kole (materiały z sesji naukowej, która odbyła się 9 czerwca 2006 roku w Kole z okazji 540. rocznicy fundacji kolskiego klasztoru)*, Koło 2006, s. 50-74.
- Tomaszewicz A., *Biblioteki, księgarnie i odczyty w Wieluniu – obrazki z życia miasta w XIX i początkach XX w.*, „Siódma Prowincja” 1996, nr 1, s. 44-45.
- Tomaszewicz A., *Biblioteki, księgarnie i odczyty w Wieluniu – obrazki z życia miasta w XIX i początkach XX w.*, „Siódma Prowincja” 1996, nr 1, s. 42-44
- Tondel J., *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Pelplin 2007.
- Uth G., *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930.
- Walczak K., Andrysiak E., *Dzieje biblioteki konwentu oo. Franciszkanów w Kaliszu do kasaty klasztoru w 1902 roku*, [w:] *Franciszkanie kalisy w ciągu wieków 1257-2007*, pod red. S.C. Napiórkowskiego, G. Kucharskiego, Kalisz 2008, s. 159-170.
- Walczak K., *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793-1945*, Kalisz 1996.
- Walczak K., *Zarys dziejów bibliotek miasta Kalisza*, Kalisz 1984.
- Warda K., *Inwentarze bibliotek klasztornych jako źródło do dziejów książki polskiej w XIX wieku*, „Studia o Książce” 15, 1985, s. 115-124.
- Warząchowska B., *Biblioteki klasztorne na łamach „Naszej Przeszłości”. Zarys problematyki*, ABMK 96, 2011, s. 200.
- Wiadomość historyczna o opactwie i kościele w Łądzie*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” Ser. 2, t. 1, 1858, s. 5-30, 121-149, 241-261.
- Wisińska M., *Kultura i oświata do końca XVIII wieku*, [w:] *Szkice z dziejów Sieradzkiego*, Łódź 1977, s. 175-182.
- Witowski R., *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1. *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 151-171.

- Wojtkowski J., *Głosy i drobne teksty polskie do 1550 roku z inkunabułów Klisza, Kazimierza Biskupiego, Koła, Sieradza i Warty. Zebrał i wydał...*, Poznań 1965.
- Wójcik W., *Tak zwana reforma klasztorów w 1864 roku na terenie diecezji sandomierskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 23, 1971, s. 343-360.
- Wyczawski H.E., *Klasztor bernardynów w Kazimierzu Biskupim 1514-1896*, [w:] *Dzieje kultu Pięciu Braci Męczenników w Polsce i Europie. Dzieje Kazimierza Biskupiego*, cz. 2, red. A. Szymkowski, Kazimierz Biskupi 2002, s. 121-142.
- Wydra W., *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002.
- Z warsztatu Kazimierza Piekarskiego. Listy z lat 1936-1937*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, „Pamiętnik Literacki” 70, 1979, z. 1, s. 252.
- Zabraniak S., *Wieluński ośrodek kościelny w okresie staropolskim*, Lublin 2007.
- Zawadzka K., *Ze źródeł i stanu badań dotyczących dawnych klasztornych bibliotek dominikanów w polskich prowincjach*, „Nasza Przeszłość” 39, 1973, s. 215-226.
- Zudniewek J., *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość” 31, 1969, s. 181-228.

Dr Bernardeta Iwańska-Cieślik jest adiunktem w Katedrze Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Specjalizuje się w historii bibliotek, szczególnie Kujaw. Kontakt: biwanska@ukw.edu.pl.